

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра міжнародних відносин

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: **«УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ ТА РЕАКЦІЯ
СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА»**

Виконала: студентка:

II року навчання ОР Магістр
групи МВ-21м

спеціальності: 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Краюшкіна Анна Олександрівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Гаврилишин П.М.

Рецензент:

кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Струтинська Т.З.

Допущено до захисту

« ____ » _____ 2025 р.

Івано-Франківськ, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ УГОРСЬКОЇ КРИЗИ. СИТУАЦІЯ В КРАЇНІ ЗА ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ У СКЛАДІ СРСР.....	8
1.1. Політичне, економічне та соціальне становище Угорщини після Другої світової війни.....	8
1.2. Залежність Угорщини від СРСР і формування опозиційних настроїв у суспільстві.....	16
Висновки до розділу.....	25
РОЗДІЛ II СУТЬ УГОРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ.....	26
2.1. Початок революційного руху: вимоги, лідери, ключові події жовтня 1956 року.....	26
2.2. Придушення революції радянськими військами та наслідки для угорського суспільства.....	37
Висновки до розділу.....	48
РОЗДІЛ III РЕАКЦІЯ ТА ДІЇ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА.....	50
3.1. Реакція західних країн та позиція ООН щодо подій в Угорщині.....	50
3.2. Наслідки революції 1956 року для міжнародних відносин і розвитку холодної війни.....	61
Висновки до розділу.....	71
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історія міжнародних відносин другої половини ХХ століття насичена драматичними подіями, що визначали геополітичне обличчя світу, проте Угорська революція 1956 року посідає серед них виняткове місце. Це була перша у повоєнній Європі масштабна спроба суспільства, що опинилося в зоні радянського впливу, кинути відкритий збройний виклик тоталітарній системі та ялтинсько-потсдамській архітектурі міжнародної безпеки. Події, що розгорнулися на вулицях Будапешта восени 1956 року, вийшли далеко за межі локального конфлікту, трансформувались у глобальну кризу Холодної війни, яка стала лакмусовим папірцем для перевірки на міцність як єдності соціалістичного табору, так і відданості західних демократій своїм декларованим цінностям.

Актуальність обраної теми дослідження на сучасному етапі детермінована кількома фундаментальними чинниками. По-перше, історико-політичним. Угорська революція продемонструвала світові справжню сутність радянського імперіалізму, довівши, що гегемонія Москви у Центрально-Східній Європі спирається виключно на військову силу, а не на ідеологічну підтримку народів. Дослідження механізмів виникнення революційної ситуації, самоорганізації суспільства (феномен робітничих рад) та трагічної поразки повстання дозволяє глибше зрозуміти природу тоталітарних режимів та їхню нездатність до мирної внутрішньої еволюції.

По-друге, міжнародно-правовим. Реакція світового співтовариства на події в Угорщині стала прецедентом, який оголив структурні вади системи колективної безпеки. Бездіяльність Організації Об'єднаних Націй, паралізованої правом вето СРСР, та розкол у лавах західних союзників через Суецьку кризу продемонстрували вразливість малих держав перед агресією наддержав. Аналіз дипломатичних маневрів того часу є критично важливим для розуміння еволюції міжнародних інституцій та причин їхньої низької ефективності в умовах біполярного, а згодом і багатопольярного світу.

По-третє, і це надає темі особливої гостроти, – сучасним контекстом російсько-української війни. Історичні паралелі між діями Радянського Союзу в Угорщині у 1956 році та агресією Російської Федерації проти України у XXI столітті є системними та вражаючими. Кремль продовжує використовувати ті самі методи гібридної війни, що й 70 років тому: створення маріонеткових квазіурядів (уряд Яноша Кадара тоді — окупаційні адміністрації зараз) для легітимізації вторгнення; тотальну дегуманізацію опонента через пропагандистські штампи про «фашистський заколот» та «контрреволюцію»; використання регулярної армії проти цивільного населення під виглядом «миротворчих операцій» або «надання братерської допомоги». У цьому сенсі Угорська революція постає не як архівний факт, а як історичне дзеркало, вивчення якого дозволяє прогнозувати дії агресора та шукати ефективні механізми протидії російському експансіонізму.

Метою магістерської роботи є здійснення комплексного історико-політичного аналізу Угорської революції 1956 року, з'ясування внутрішніх та зовнішніх причин кризи, реконструкція перебігу подій та визначення специфіки реакції світового співтовариства на радянську військову інтервенцію.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- проаналізувати політичне та соціально-економічне становище Угорщини у перше повоєнне десятиліття, визначити деструктивну роль сталіністської моделі управління Матяша Ракоші у формуванні передумов революційного вибуху.
- дослідити генезу опозиційних настроїв в угорському суспільстві, зокрема з'ясувати роль інтелектуальних кіл та вплив зовнішніх чинників на мобілізацію протестного потенціалу.
- розкрити суть та динаміку революційного процесу, простежити еволюцію вимог повсталих — від студентських «16 пунктів» до збройної боротьби за повний державний суверенітет і нейтралітет.

- охарактеризувати етапи радянської інтервенції, проаналізувати тактику військового придушення опору та масштаби репресій проти учасників революції.
- визначити характер та ефективність реакції країн Заходу, проаналізувати причини відсутності дієвої допомоги та роль радіопропаганди у формуванні завищених очікувань угорців.
- оцінити діяльність ООН щодо врегулювання конфлікту та з'ясувати довгострокові наслідки революції для трансформації біполярної системи міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є Угорська революція 1956 року як складний суспільно-політичний процес та міжнародна криза епохи Холодної війни.

Предметом дослідження виступають внутрішня динаміка революційних подій, механізми прийняття рішень керівництвом СРСР та країн Заходу, а також вплив угорської кризи на архітектуру міжнародних відносин.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1945 по 1963 роки. Нижня межа (1944 р.) пов'язана з початком радянзації Угорщини, що заклало фундамент конфлікту. Верхня межа (1963 р.) ознаменована оголошенням загальної амністії урядом Я. Кадара та зняттям «угорського питання» з порядку денного ООН, що символізувало завершення гострої фази протистояння.

Географічні межі охоплюють територію Угорської Народної Республіки, а також ключові центри прийняття геополітичних рішень: Москву (СРСР), Вашингтон (США) та штаб-квартиру ООН у Нью-Йорку.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути динаміку подій у часовій послідовності, виокремивши етапи ескалації конфлікту. Порівняльно-історичний метод застосовано для зіставлення подій в Угорщині та Польщі у 1956 році, що дозволило виявити спільні та відмінні риси антитоталітарних рухів. Системний метод дав змогу проаналізувати революцію не як ізольований акт, а як елемент глобального протистояння наддержав. Метод контент-аналізу

використано при роботі з джерельною базою для виявлення прихованих мотивів сторін.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Історіографія теми є обширною і поділяється на кілька груп. Серед західних дослідників фундаментальне значення мають праці Чарльза Гаті («Failed Illusions»), який на основі документів ЦРУ довів неготовність США до втручання, та Джоанни Гранвілл, яка першою ввела в обіг документи з радянських архівів. Британський історик Білл Ломакс ґрунтовно дослідив роль робітничих рад як форми прямої демократії. Угорська історіографія представлена роботами Яноша М. Райнера (біографа Імре Надя) та Пола Лендваї, які поєднують науковий аналіз із особистими свідченнями. Вони акцентують увагу на трагедії зради революції та феномені «гуляш-комунізму» як наслідку поразки. Радянська історіографія десятиліттями фальсифікувала події, називаючи їх «фашистським закатом». Лише після 1991 року російські історики (В. Мусатов) опублікували документи, що розкривають механізм прийняття рішення про інтервенцію М. Хрущовим. В українській науці тема розглядається в працях С. Віднянського, А. Мартинова, І. Короля, які досліджують вплив угорських подій на суспільно-політичне життя УРСР та реакцію українського дисидентського руху.

Джерельна база дослідження є репрезентативною і включає:

- документи міжнародних організацій: передусім «Доповідь Спеціального комітету ООН з проблеми Угорщини» (1957) та резолюції Генасамблеї ООН.
- документи повстанців: листівки, «16 пунктів» студентів, відозви Революційних рад.
- мемуаристика: спогади безпосередніх учасників, що дозволяють відтворити психологічну атмосферу подій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному переосмисленні Угорської революції 1956 року крізь призму сучасних геополітичних реалій. У роботі проведено поглиблені паралелі між методами радянської інтервенції та сучасною війною РФ, а також уточнено роль «гуляш-

комунізму» як специфічної форми суспільного договору, що став наслідком травматичного досвіду поразки.

Практичне значення отриманих результатів. Положення та висновки роботи можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з історії міжнародних відносин, історії країн Центрально-Східної Європи, політології, а також при підготовці аналітичних матеріалів щодо проблем регіональної безпеки.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок.

РОЗДІЛ І. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ УГОРСЬКОЇ КРИЗИ. СИТУАЦІЯ В КРАЇНІ ЗА ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ У СКЛАДІ СРСР

1.1. Політичне, економічне та соціальне становище Угорщини після Другої світової війни

Після завершення Другої світової війни Угорщина опинилася у складній і нестійкій політичній ситуації. Країна зазнала поразки разом із Німеччиною, а її територію фактично контролювали війська Червоної армії. У грудні 1944 року в Дебрецені було створено Тимчасовий уряд, який став першим кроком до формальної відбудови державності. До його складу увійшли представники кількох політичних партій – комуністи, соціал-демократи, національні партії та дрібні землеробські сили – що свідчило про початкову демократичну відкритість політичної системи.

На міжнародному рівні Угорщина перебувала у статусі переможеної держави, підзвітної Союзній контрольній комісії. Хоча всі союзники були представлені, реальний вплив мала саме радянська делегація, яка визначала рамки політичної трансформації та спрямовувала процес формування нового уряду. Водночас у країні зберігався політичний плюралізм: партії могли відкрито діяти, проводити збори й брати участь у виборах.

У листопаді 1945 року відбулися перші післявоєнні парламентські вибори – одні з найвільніших у тогочасній Центральній Європі. Перемогу здобула Партія дрібних сільських господарів, яка отримала понад половину голосів виборців, тоді як комуністи зайняли значно скромнішу позицію. Це демонструвало, що угорське суспільство прагнуло демократичних змін та відновлення передвоєнних політичних традицій. Новий парламент розпочав реформування законодавства, обговорював земельну реформу, відновлення економіки та модернізацію державних інституцій. [66]

Попри це, політична ситуація залишалася нестабільною. На країну накладалися численні обмеження, зокрема репараційні зобов'язання та міжнародний контроль над озброєннями. Паризький мирний договір 1947 року врегулював питання кордонів і статусу Угорщини, але водночас закріпив її як державу, що відповідальна за участь у війні на боці Німеччини. Це позначилося на політичній атмосфері – уряд був змушений діяти в умовах зовнішнього тиску й високих очікувань населення.

У ці роки активно відновлювалися державні інституції: суди, поліція, місцеве самоврядування, освіта. Багато посад зайняли технократи, інтелігенти та колишні опозиціонери, які прагнули створити демократичну й модернізовану державу. У центрі політичних дискусій стояли питання про роль церкви, майбутнє монархії, національну ідентичність та розміщення партій у багатопартійній системі. Суспільство переживало період політичного оптимізму, хоча він вже тоді супроводжувався прихованим суперництвом між різними силами. [45]

У цілому політичне становище Угорщини 1945–1947 років можна охарактеризувати як перехідне та нестійке: з одного боку – спроби демократизації, проведення виборів, багатопартійність, відновлення інституцій; з іншого — обмеження, що випливали з міжнародної ситуації, та поступове зростання зовнішнього впливу, який згодом визначить майбутню долю країни.

Після завершення Другої світової війни Угорщина опинилася в умовах крайньої економічної руїни. Бойові дії, бомбардування та відступаючі війська залишили країну з майже повністю знищеною інфраструктурою. Було підірвано всі мости через Дунай у Будапешті, пошкоджено більшість залізничних вузлів, а промислове виробництво в 1945 році становило лише третину довоєнного рівня. Транспортний колапс перешкоджав відновленню економічних зв'язків і створював нестачу ресурсів по всій країні.

Однією з найсерйозніших проблем стала гіперінфляція 1945–1946 років, яка увійшла до історії як одна з наймасштабніших у світі. Вартість національної валюти — пенге — зростала настільки стрімко, що ціни подвоювалися за кілька

годин. Люди втрачали заощадження, зарплати видавалися двічі-тричі на день, щоб хоч частково зберегти купівельну спроможність. У липні 1946 року щоденна інфляція сягнула понад 200%, а найбільша надрукована банкнота мала номінал 100 квінтильйонів пенге. Фактичним засобом обміну стали бартер і продукти харчування. [15]

На сільське господарство війна також завдала значних збитків. Багато земель були заміновані або занедбані, значна частина техніки була втрачена, а робочої сили бракувало, оскільки сотні тисяч чоловіків перебували в полоні або не повернулися з фронту. Врожайність різко впала, що спричинило продовольчі проблеми та дефіцит базових товарів у містах. У 1945-1947 роках уряд змушений був вводити нормування хліба, м'яса й палива.

Уряд спробував стабілізувати економіку через низку реформ. Найважливішою стала валютна реформа 1 серпня 1946 року, коли замість пенге було введено нову грошову одиницю – форинт. Реформа різко зупинила гіперінфляцію й забезпечила основу для подальшого відновлення економіки, ставши однією з найуспішніших фінансових стабілізацій у Європі.

Важливим кроком також була земельна реформа 1945 року, яка ліквідувала великі латифундії та роздала землю близько 600 тисячам селянських родин. Це суттєво зменшило соціальну напругу, але водночас призвело до надмірного роздроблення земель, що у перспективі погіршило ефективність аграрного виробництва. Проте для багатьох угорців реформа стала символом справедливості та нового початку після диктатури Горті й воєнного хаосу. [67]

Після завершення Другої світової війни Угорщина опинилася в умовах крайньої економічної руїни. Бойові дії, бомбардування та відступаючі війська залишили країну з майже повністю знищеною інфраструктурою. Було підірвано всі мости через Дунай у Будапешті, пошкоджено більшість залізничних вузлів, а промислове виробництво в 1945 році становило лише третину довоєнного рівня. Транспортний колапс перешкоджав відновленню економічних зв'язків і створював нестачу ресурсів по всій країні.

Однією з найсерйозніших проблем стала гіперінфляція 1945–1946 років, яка увійшла до історії як одна з наймасштабніших у світі. Вартість національної валюти – пенге – зростала настільки стрімко, що ціни подвоювалися за кілька годин. Люди втрачали заощадження, зарплати видавалися двічі-тричі на день, щоб хоч частково зберегти купівельну спроможність. У липні 1946 року щоденна інфляція сягнула понад 200%, а найбільша надрукована банкнота мала номінал 100 квінтильйонів пенге. Фактичним засобом обміну стали бартер і продукти харчування. [15]

Територіальні питання також суттєво впливали на міжнародне становище країни. Паризький мирний договір 1947 року закріпив кордони Угорщини на рівні до 1938 року, що означало втрату територій, отриманих завдяки Віденським арбітражам. Угорщина була змушена повернути землі Чехословаччині, Румунії та Югославії, а це викликало значні переселення та напруженість у прикордонних регіонах. У дипломатичному сенсі країна слабо впливала на переговори – більшість рішень ухвалювалися без її активної участі.

Важливим аспектом зовнішніх умов стали репарації, які Угорщина повинна була виплачувати переможцям. Значні обсяги сировини, обладнання, промислової продукції йшли до СРСР та інших союзних держав, що серйозно сповільнювало економічне відновлення. Репарації впливали і на зовнішню торгівлю, оскільки значна частина вироблених товарів прямувала не на внутрішній ринок, а на компенсацію післявоєнних боргів.

У цей період Угорщина також шукала нове місце в європейському політичному порядку. Західні країни ставилися до неї обережно, розглядаючи через призму відповідальності за участь у війні. Початок холодної війни створив для Будапешта ще жорсткіший міжнародний контекст, оскільки країна опинилася між двома геополітичними блоками, не маючи реальної можливості самостійно визначати зовнішній курс. Її міжнародна ізоляція поступово зростала, а можливості для співпраці з Заходом обмежувалися політичними умовами післявоєнних угод. [17]

Ще одним важливим чинником стали післявоєнні демографічні та етнополітичні процеси: переселення етнічних угорців із Чехословаччини, повернення біженців, внутрішні міграції. Це створювало додаткове навантаження на дипломатичні стосунки із сусідніми державами, а угорське питання ставало предметом дискусій у міжнародних інституціях. Усі ці процеси робили Угорщину вразливою акторкою міжнародної політики, залежною від зовнішніх рішень.

У цілому міжнародне становище Угорщини після війни було визначене як складне, обмежене та контрольоване зовнішніми силами. Це створило умови, у яких внутрішня політична система перебувала під постійним тиском зовнішніх факторів та втратила можливість незалежного курсу – ситуація, що згодом стане передумовою для посилення впливу СРСР і подій другої половини 1940-х.

Післявоєнний період створив для Угорщини набір глибоких структурних викликів, які визначили траєкторію її політичного та соціально-економічного розвитку у другій половині 1940-х років. Насамперед країна вступила у цей період ослабленою, деморалізованою та економічно виснаженою. Руйнування інфраструктури, дефіцит ресурсів, гіперінфляція та втрата робочої сили створили системну крихкість, що обмежувала можливості уряду проводити ефективні реформи. Економіка залишалася вразливою навіть після стабілізації форинта 1946 року. [27]

Другим ключовим чинником були дуже високі очікування суспільства, яке після падіння авторитарного режиму Горті прагнуло швидких політичних і соціальних змін. Багатопартійність 1945–1946 років, свобода слова та демократичні вибори створили відчуття нового початку, однак реальні умови – нестача продовольства, житла, медичної допомоги – швидко знижували рівень довіри до політичних інституцій. Люди очікували значно швидшого покращення, ніж уряд міг забезпечити.

На міжнародному рівні Угорщина перебувала у не вигідному та залежному становищі. Як держава, що програла війну, вона виконувала умови

мирного договору, сплачувала репарації та втратила вплив на визначення власної зовнішньої політики. Ці обставини посилили внутрішню невпевненість і обмежили можливість маневру для національного керівництва. Початок формування двополярного світу та ранні ознаки холодної війни додавали напруженості, оскільки країна опинилася у складній геополітичній зоні. [66]

Соціальна структура Угорщини також переживала значні зміни. Повернення полонених, переселення населення, брак житла та продуктів, епідемії й нестача базових соціальних послуг створювали атмосферу нестабільності. Соціальні групи – робітники, селяни, інтелігенція – мали різні та часто суперечливі очікування щодо майбутнього, що робило суспільну єдність крихкою. У цих умовах політичні сили змагалися за вплив на ключові групи, обіцяючи швидкі реформи.

Ще одним визначальним фактором було ослаблення державних інституцій, які лише почали відновлюватися після війни. Судова система, адміністрація, місцеве самоврядування й поліція працювали нерівномірно, а інколи хаотично. Це створювало «вакуум влади», у якому різні партії намагалися розширити власний вплив, закладаючи передумови для майбутнього політичного конфлікту. Ситуація була нестабільною, але ще не визначеною — країна могла розвиватися як демократія, але внутрішні й зовнішні фактори робили цей шлях вкрай складним.

У сукупності ці умови – економічна слабкість, високі суспільні очікування, міжнародні обмеження, соціальна нестабільність і крихкість державних інституцій – сформували основу, на якій надалі розгортатиметься політична боротьба. Саме вони пояснюють, чому Угорщина так швидко перейшла від демократичного експерименту середини 1940-х до драматичних подій кінця десятиліття. [45]

Після закінчення Другої світової війни Угорщина переживала глибоку культурну й ідеологічну трансформацію. Війна зруйнувала попередню авторитарну систему Горті, і суспільство опинилося в умовах інтелектуального вакууму, який заповнювався різними конкуруючими ідеями. У 1945–1947 роках

в Угорщині ще існувала реальна багатоголосість і змагання ідеологій, що стало однією з найхарактерніших рис цього перехідного періоду.

Однією з найпомітніших тенденцій була спроба повернення до європейських демократичних традицій. Письменники, журналісти й університетські професори виступали за свободу слова, політичний плюралізм і культурне оновлення. У літературних та інтелектуальних колах активно читали французьку, британську та американську публіцистику. Газети та журнали, зокрема Szabad Nép, Magyar Nemzet та Világosság, стали майданчиками для палких дискусій про демократію, моральну відповідальність і національні реформи.

Водночас у суспільстві була сильна присутність християнських і консервативних традицій, які відігравали значну роль у формуванні ідентичності. Католицька церква залишалася одним із найбільш авторитетних інститутів, керуючи школами, благодійними організаціями та лікарнями. Кардинал Йозеф Міндсенті став не лише релігійним, а й моральним авторитетом для значної частини угорців, закликаючи до збереження європейських духовних цінностей і захисту прав людини. Для багатьох це був контраст до радянської секулярної ідеології, яка поступово набирала силу.

Паралельно активізувалися соціалістичні та соціал-демократичні течії, які пропонували модернізацію суспільства через економічну рівність, розширення соціальних програм і демократичний контроль над промисловістю. Соціал-демократи мали широку підтримку в робітничих районах Будапешта, де ідеї соціальної справедливості сприймалися дуже позитивно через тяжкий повоєнний стан. [66]

Культурне життя також зазнало піднесення. Відкривалися театри, музеї й культурні центри, організовувалися літературні вечори та дискусійні клуби. Письменники й поети прагнули осмислити травму війни та шукали нові форми культурного вираження. Угорське кіно відродилося – знімалися фільми про життя після війни, дискутувалося про моральну відповідальність і національне відродження. Угорське радіо й культурні журнали стали місцем формування

модерного національного дискурсу, що наголошував на свободі, гуманізмі та європейському виборі.

Усе це створювало унікальний період ідейної відкритості, коли в країні співіснували християнські, ліберальні, соціал-демократичні та інтелектуально-гуманістичні течії. Ці сили змагалися за майбутній образ Угорщини, і суспільство активно брало участь у формуванні культурного поля. Саме різноманітність поглядів та інтелектуальна свобода 1945-1947 років стали важливим – і останнім – етапом перед тим, як наприкінці десятиліття почнеться жорстка політична централізація. [52]

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що період 1945-1947 років став для Угорщини коротким історичним етапом «обмеженої демократії», який характеризувався гострим протиріччям між внутрішнім прагненням суспільства до свободи та жорсткими зовнішніми геополітичними реаліями. Попри успішне проведення вільних виборів, стабілізацію економіки після гіперінфляції та культурне відродження, країна не змогла зберегти суверенітет. Статус переможеної держави, репараційний тягар та рішення Паризької мирної конференції зробили Угорщину заручницею протистояння наддержав, де вирішальну роль відігравав Радянський Союз. Саме в цей період, на тлі післявоєнної руїни та незрілості демократичних інституцій, були сформовані структурні передумови для подальшої узурпації влади комуністами та встановлення тоталітарного режиму, що згодом і призведе до вибуху 1956 року.

1.2. Залежність Угорщини від СРСР і формування опозиційних настроїв у суспільстві

Після Другої світової війни Угорщина опинилася в зоні окупації радянських військ, що автоматично визначило її політичний курс на наступне десятиліття. Присутність Червоної армії та контроль радянської військової адміністрації забезпечили формування прорадянського уряду, який мусив узгоджувати ключові рішення з Кремлем. Уже в 1945–1947 роках радянські представники впливали на роботу Тимчасового уряду, домагалися усунення небажаних політиків і підтримували комуністів під час виборів.

Угорська партія трудящих (УПТ), створена зі злиття комуністів і соціал-демократів, стала головним інструментом контролю. Керівник партії Матьяш Ракоші прямо називав себе “найкращим учнем Сталіна” і будував політичну систему за радянським зразком, копіюючи методи централізації влади, пропаганди та репресій. Комуністи отримували привілеї, а всі інші партії поступово усувалися через «тактику салямів» – поетапне знищення політичних конкурентів.

Важливу роль відігравав Комінформ, через який Кремль здійснював політичний контроль над партіями Східної Європи. Угорських комуністичних лідерів регулярно викликали до Москви для узгодження рішень, зокрема під час підготовки колективізації, індустріальних планів та репресивних операцій. Жодне стратегічне рішення – від економічних курсів до кадрових призначень – не ухвалювалося без прямої або непрямої вказівки СРСР. [17]

Після 1949 року політична залежність Угорщини ще більше посилилася через ухвалення конституції за радянським зразком. У ній чітко закріплювалася верховна роль комуністичної партії, а система влади повністю повторювала модель СРСР. Угорщина фактично втратила політичну автономію, оскільки всі ключові посади в уряді обіймали політики, орієнтовані на Москву, а внутрішня політика була жорстко підпорядкована інтересам радянського блоку.

Кульмінацією залежності стали репресії раннього сталінізму. Сотні опозиційних політиків були арештовані або емігрували, а парламент перетворився на формальний орган, який лише затверджував рішення партійного керівництва. У країні не існувало реальної політичної конкуренції, свобода слова була знищена, а кожен прояв незгоди трактувався як «антирадянська діяльність». Через це в суспільстві почали формуватися антикомуністичні та антисистемні настрої, що згодом стануть одним із каталізаторів революції 1956 року. [46]

Після Другої світової війни Угорщина опинилася у стані глибокої економічної залежності від СРСР. Країна була змушена виплачувати значні репарації Радянському Союзу, що виснажувало бюджет і позбавляло можливостей для економічного відновлення. Значна частина промислових підприємств була вивезена або перейшла під контроль радянських «спільних компаній» (MAORT, MASZOVLET, MEFO), через які СРСР отримував прибутки від угорських ресурсів. Це створювало модель односторонньої економічної залежності, у якій Угорщина виконувала роль постачальника сировини та дешевої промислової продукції.

Економічну автономію країни обмежили й радянські вимоги щодо перебудови економіки за сталінським зразком. Примусова індустріалізація, запроваджена наприкінці 1940-х — на початку 1950-х років, орієнтувалася не на потреби Угорщини, а на військово-промислові пріоритети СРСР. Країна інвестувала величезні ресурси у виробництво важкої техніки, сталі, зброї та машинобудування, тоді як сільське господарство перебувало у кризі. Паралельно почалася колективізація, яка супроводжувалася насильством, депортаціями селян та різким падінням продуктивності – усе це викликало глибоке суспільне невдоволення.

Радянські економічні радники були присутні у ключових міністерствах і фактично контролювали фінансову політику. П'ятирічні плани та бюджетні рішення узгоджувалися в Москві, а будь-які пропозиції угорських економістів, що відрізнялися від радянської моделі, відкидалися як «ідеологічно

неправильні». Таким чином, економіка Угорщини була інтегрованою частиною радянського блоку, позбавленою свободи вибору економічної стратегії. [47]

Військова залежність була не менш вагомюю. Після війни СРСР залишив на території Угорщини значні військові сили, які стали постійним інструментом політичного тиску. Радянські війська контролювали ключові транспортні вузли, стратегічні об'єкти та комунікації. У 1955 році Угорщина вступила до Варшавського договору, що формально закріпило військову залежність: радянські військові отримали право перебувати в країні на невизначений термін і впливати на військову політику Угорщини.

Армія країни також була перебудована за радянським зразком: від структури командування до системи підготовки офіцерів. Генеральний штаб Угорщини підпорядковувався радянському командуванню, а численні радянські офіцери працювали як «радники» у військових навчальних закладах. Будь-які ініціативи з реорганізації армії без узгодження з СРСР були неможливими.

Під час політичних криз радянська військова присутність ставала вирішальним чинником. У жовтні–листопаді 1956 року саме перебування радянських військ у країні дозволило Кремлю швидко розпочати операцію «Вихор» і придушити революцію силою. Це продемонструвало, що військова залежність була не лише формальною, а й ключовим механізмом контролю над політичним життям країни. [34]

Після встановлення комуністичної влади Угорщина опинилася в умовах жорсткої системи політичного контролю, що цілковито наслідувала радянську модель сталінізму. Головним органом репресій стала ÁVH – Державна служба безпеки, яка діяла за зразком радянського НКВС та МГБ і була підпорядкована партійному керівництву Мат'яша Ракоші. Саме ÁVH виконувала арешти, стеження, прослуховування, катування та фабрикацію справ проти політичних опонентів.

Одним із ключових інструментів зміцнення диктатури стала «тактика салямі», коли опозицію знищували по частинах: спочатку ізолювали праві

партії, потім – центристські, а потім і лівих конкурентів комуністів.

Найвідомішою жертвою став лідер Партії дрібних сільських господарів Ференц Надь, якого примусили до вигнання, а його партію – заборонили. Тисячі політичних активістів, інтелігентів та колишніх військових були засуджені у сфабрикованих процесах, а тюрми наповнилися людьми, звинуваченими у «шпигунстві» чи «саботажі».

Комуністичний режим створив широку систему таборів і в'язниць. Концтабір у Рекешкезтес, перевиховні колонії в Тисакечке та Кіштарча стали символами терору, де ув'язнені часто утримувалися без суду і піддавалися фізичному та психологічному тиску. Багато політичних ув'язнень відбувалися за закритими дверима, без адвокатів і зі заздальгідь визначеним вироком. [65]

Не менш суворою була кампанія сталінської «колективної провини». Репресії торкнулися не лише опозиційних політиків, але й колишніх солдатів, священників, викладачів, селян та робітників. Сотні тисяч угорців були об'єктами тотального стеження, а доносительство стало поширеним явищем, оскільки ÁVH заохочувала співпрацю з громадянами. Створювалася атмосфера страху, у якій люди боялися відкрито висловлювати думки або обговорювати політичні питання навіть у родинному колі.

Особливо жорстокою була репресивна політика в період примусової колективізації. Селян, які відмовлялися вступати до колгоспів, переслідували як «класових ворогів». Тисячі родин було депортовано із сільських районів до ізольованих поселень, їхнє майно конфісковували, а прибутки від сільського господарства переходили під державний контроль. Це спричинило глибоку кризу в аграрному секторі та масштабне соціальне невдоволення урядом.

Обмеження свободи преси та цензура ще більше посилили репресивний характер режиму. Усі газети були націоналізовані, а будь-яка критика влади каралася. Навіть культурна сфера була суворо регламентованою: заборонялися «ідеологічно небезпечні» вистави, романи, фільми. Інтелігенція жила в умовах повної відсутності свободи слова, і це підготувало ґрунт для формування опозиційних дискусійних клубів на початку 1950-х років. [40]

У середині 1950-х років угорське суспільство дедалі більше відчувало наслідки економічної кризи, репресій та радянського контролю. Модель сталінської індустріалізації, нав'язана СРСР, призвела до дефіциту товарів, низьких зарплат і погіршення життєвого рівня, оскільки ресурси спрямовувалися на важку промисловість, а не на споживчий сектор. Населення відчувало, що економічні рішення ухвалюються не в інтересах країни, а відповідно до пріоритетів Москви.

Значну роль у формуванні невдоволення відіграли робітники промислових центрів, які потерпали від виснажливих планів, низької оплати й жорстких норм виробітку. У багатьох фабриках Будапешта, Мішкольца та Дьйора фіксувалися стихійні страйки й саботаж. Робітники вважали себе «авангардом соціалізму», але реальні умови праці суперечили державній пропаганді. Це створювало внутрішній конфлікт між ідеологічними обіцянками та повсякденною реальністю.

Не менш важливим джерелом невдоволення стала інтелігенція та студентська молодь. Заборона свободи слова, цензура, політичний нагляд за університетами та арешти викладачів викликали обурення серед студентів Будапештського технологічного університету, університету Лоранда Етвеша та інших навчальних закладів. Саме вони створили перші маніфести, у яких вимагали «національної незалежності», «демократизації» та «виведення радянських військ». У серпні-жовтні 1956 року студентські зібрання ставали дедалі масштабнішими та відвертішими. [32]

В аграрних регіонах ситуація була не менш напруженою. Примусова колективізація та реквізиції зерна спричинили різке падіння продуктивності, що призвело до голоду в окремих районах і масового невдоволення селян. Багато родин були депортовані за «саботаж», а конфіскації майна стали звичним явищем. Селяни сприймали комуністичну владу як окупаційний механізм, що діє в інтересах СРСР.

Психологічним каталізатором невдоволення стало усвідомлення несправедливості сталінських репресій. Після смерті Сталіна (1953) і початку

десталінізації в СРСР угорці очікували послаблення терору. Але, на відміну від деяких інших країн соцтабору, в Угорщині репресивний апарат ÁVH продовжував діяти майже без змін. Навіть амністія 1954 року була обмеженою і не торкнулася більшості політичних в'язнів. Це спричинило глибоке розчарування у владі.

У результаті на тлі економічних труднощів, обмеження прав і свобод, репресій та політичної залежності від СРСР в суспільстві сформувався широкий антирадянський консенсус – від робітників до інтелігенції та селянства. Зростання невдоволення стало фундаментом для опозиційних настроїв, які в жовтні 1956 року переросли у масовий протестний рух. [15]

Події в Польщі 1956 року стали важливим каталізатором для угорського суспільства, адже показали, що комуністичний режим можна змусити до поступок без прямого військового втручання СРСР. У червні 1956 року у Познані відбулися масові робітничі протести, спричинені низькими зарплатами та репресіями. Попри те, що польська влада придушила виступи силою, саме вони стали початком процесів, які призвели до «Польського жовтня» – часткової лібералізації режиму. Угорські студенти й робітники уважно стежили за подіями, сприймаючи їх як знак того, що комуністична влада не є непорушною.

Ключовим моментом стала повернення до влади Володимира Гомулки, який після років репресій та ізоляції був реабілітований і несподівано обраний першим секретарем Польської об'єднаної робітничої партії. Його політичний курс передбачав послаблення цензури, зменшення радянського впливу та проведення обмежених внутрішніх реформ. Найважливіше те, що СРСР не втрутився військово, хоча радянські війська були приведені у стан підвищеної бойової готовності. Для угорців це стало сигналом: Москва може піти на компроміс, якщо тиск суспільства достатньо сильний.

Польські події надихнули угорську інтелігенцію та студентів. У Петефі-клубі – провідному дискусійному центрі опозиційної молоді в Будапешті – польські реформи активно обговорювалися, а публічні виступи про

необхідність «угорського шляху до соціалізму» ставали дедалі сміливішими. Коли стало відомо про мирне вирішення польської кризи, студентські кола в Угорщині вирішили організувати демонстрацію солідарності з польськими реформами. [49]

Угорські студенти прямо наслідували польську модель протесту. 23 жовтня 1956 року маніфестація в Будапешті була оголошена як «марш підтримки Польщі», а серед 16 знаменитих вимог студентів були пункти про свободу слова, демократичні вибори та виведення радянських військ. Ідея, що Польща змогла домогтися змін через популярний тиск, підштовхнула угорців до масштабнішого виступу.

Не менш символічною була реакція польського суспільства на угорські події. Коли революція почалася, поляки масово здавали кров, організовували гуманітарну допомогу та проводили демонстрації солідарності, що зміцнило уявлення угорців про спільну боротьбу двох народів проти радянського домінування. Це створило відчуття єдиного фронту центральноєвропейського спротиву.

Таким чином, «Польський жовтень» став не лише джерелом віри у можливість політичних реформ, а й безпосередньою іскрою, що спровокувала угорський протестний рух. Він дав угорському суспільству приклад успішної мобілізації та продемонстрував, що навіть у межах соцтабору можливі зміни – при достатній єдності та силі громадського тиску. [30]

У середині 1950-х років в Угорщині поступово сформувалося інтелектуальне та студентське середовище, яке змогло перейти від пасивного невдоволення до організованої політичної активності. Першим осередком такої опозиції став Петефі-клуб, створений у 1955 році як дискусійний майданчик молодих письменників, журналістів та інтелектуалів. Спочатку він мав культурний характер, але швидко перетворився на центр відкритого обговорення політики, реформ і критики режиму. На засідання приходили сотні людей, а атмосфера вільної дискусії стала каталізатором для формування нової політичної свідомості.

Петефі-клуб став місцем, де вперше відкрито піднімалися теми зловживань ÁVH, економічних провалів Ракоші та порівнянь між угорським та польським шляхом розвитку. Учасники клубу організовували публічні лекції, видавали резолюції та вимагали демократизації політичної системи, що було безпрецедентним кроком для соцтабору. Клуб швидко став символом інтелектуального спротиву та одним із центрів радикалізації студентської молоді.

Студентські організації відіграли не меншу роль у формуванні опозиції. У 1956 році на базі університетів Будапешта, Дебрецена та Печа почали створюватися незалежні студентські союзи, які відкрито виступали проти державного контролю над освітою, обов'язкового викладання марксизму-ленінізму та політичних перевірок. Саме вони сформулювали знамениті 16 пунктів – програму вимог угорської молоді, до яких входили свобода слова, політичні реформи, економічні зміни та виведення радянських військ. Це був перший організований політичний маніфест, спрямований не проти місцевих чиновників, а прямо проти радянського домінування. [52]

Інтелігенція також брала активну участь у формуванні опозиційних груп. Журналісти, економісти та письменники створювали неформальні кола дискусій, де обговорювали шляхи модернізації економіки, критикували сталінську систему управління та виступали за багатопартійність. Однією з ключових інтелектуальних течій стала група економістів Ота Шіка, які доводили неспроможність радянської моделі централізованого планування. Їхні ідеї стали ідейною основою реформаторських рухів.

Важливим чинником було те, що опозиція почала переходити від словесної критики до організованих дій. Студенти налагодили координацію між університетами, створили мережу представників та узгодили дату спільної демонстрації на 23 жовтня 1956 року, спочатку як знак солідарності з польськими подіями. Координаційні комітети, які утворилися в ці дні, стали фактично першими органами революційного самоврядування.

Таким чином, формування організованої опозиції в Угорщині стало результатом синергії кількох середовищ – студентів, молодого інтелігенції та критично налаштованих економістів. Їхня діяльність створила інтелектуальне, політичне та організаційне підґрунтя для вибуху революції 1956 року. [62]

У жовтні 1956 року накопичене невдоволення угорців – економічне, політичне та національне — перейшло у фазу відкритої дії. Ключову роль у цьому зіграли студенти, інтелігенція та робітничі колективи. Саме студентські організації Будапештського технологічного університету та університету Лоранда Етвеша ухвалили рішення провести масову демонстрацію солідарності з польськими реформами, яка переросла у заклик до угорських реформ та незалежності. Студенти сформували координаційний комітет і поширили свої 16 пунктів, серед яких були вимоги свободи слова, багатопартійних виборів та виведення радянських військ.

23 жовтня протест розпочався як мирна хода студентів до пам'ятника генералу Юзефу Бему – символу польсько-угорської дружби. До них приєдналися десятки тисяч мешканців Будапешта, серед них робітники заводів Чепель і Ержібет, журналісти та службовці. Люди вигукували гасла «Свобода!», «Росіяни – додому!», а також вимагали призначення Імре Надя прем'єр-міністром. Саме масовість протесту стала ключовим фактором, який перетворив локальну маніфестацію на загальнонаціональний рух.

Події почали розгортатися стрімко: демонстранти вирушили до будівлі Угорського радіо, щоб передати свої вимоги в ефір, але їх не допустили всередину. Сутички з ÁVN біля радіо стали першим спалахом насильства, який перетворив мирний протест на збройне повстання. Коли охорона відкрила вогонь по демонстрантах, протестувальники захопили зброю зі складів міліції та приєдналися до студентів. До вечора частина військових частин перейшла на бік повсталих. [69]

Розгортання протесту було не лише стихійним, а й організованим. У Будапешті та інших містах почали створюватися революційні комітети, які

перебрали владу на місцях, взяли під контроль заводи, адміністративні будівлі та транспортну інфраструктуру. Робітничі ради стали центрами самоорганізації – вони ухвалювали економічні та політичні рішення, координували дії з іншими регіонами, а інколи навіть вели переговори з урядовими представниками.

23-25 жовтня став переломним моментом також у політичному вимірі. Під тиском масових протестів комуністична партія була змушена повернути Імре Надя на пост прем'єр-міністра, що сприймалося як перемога опозиції. Надь оголосив про формування нового уряду, обіцяв політичні реформи і спробував виступити як посередник між протестувальниками та владою. Угорське суспільство вперше за десятиліття відчувало реальну можливість змін.

[55]

У підсумку економічна та військова залежність Угорщини від СРСР створила умови для глибокого суспільного невдоволення, формування опозиційних настроїв і, зрештою, вибуху революції 1956 року. Таким чином, кульмінація угорського руху була результатом переходу від багаторазово пригніченого невдоволення до масової самоорганізації. Репресивний характер комуністичного режиму в Угорщині став однією з головних причин зростання суспільної напруги, яка зрештою вибухнула у революції 1956 року. Страх, терор і політичні переслідування зробили владу непопулярною, а радянську модель — глибоко неприйнятною для значної частини угорського суспільства. Спільні дії студентів, робітників та інтелігенції перетворили локальну демонстрацію на революцію, яка підважила основи радянського контролю над Східною Європою.

РОЗДІЛ II

СУТЬ УГОРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ

2.1. Початок революційного руху: вимоги, лідери, ключові події жовтня 1956 року

Передумови Угорської революції 1956 року корінилися в глибокій системній кризі, що охопила всі сфери життя суспільства – від вищого партійного керівництва до повсякденного побуту пересічних громадян. На середину 1950-х років тоталітарна модель, нав'язана Радянським Союзом, вичерпала свій мобілізаційний ресурс, призвівши до економічного колапсу та моральної деградації влади. Цей процес дезінтеграції режиму відбувався у трьох ключових площинах: внутрішньопартійній боротьбі, інтелектуальному бродінні та під впливом зовнішніх каталізаторів, зокрема подій у Польщі.

Фундаментальною причиною зростання соціальної напруги став провал економічної стратегії Угорської партії трудящих (УПТ) під керівництвом «кращого учня Сталіна» Матяша Ракоші. Сліпо копіюючи радянський досвід, керівництво країни взяло курс на прискорену індустріалізацію, намагаючись перетворити аграрну Угорщину на «країну заліза і сталі» – попри відсутність необхідної сировинної бази. Ця політика призвела до катастрофічних наслідків: ресурси вимивалися з сільського господарства та легкої промисловості, що спричинило дефіцит товарів першої необхідності та запровадження карткової системи. За даними історика Ласло Контлера, реальна заробітна плата робітників у 1952 році впала на 20% порівняно з 1949 роком, а рівень життя став нижчим, ніж у довоєнний період. [46]

Зубожіння населення поглиблювалося атмосферою масового терору, який здійснювало Управління державної безпеки (ÁVH). Однак смерть Сталіна у 1953 році порушила монолітність влади. Москва, усвідомлюючи загрозу соціального вибуху, ініціювала кадрові зміни, що започаткували фатальне для режиму двовладдя. На посаду прем'єр-міністра було призначено Імре Надя,

прихильника поміркованих реформ, тоді як Ракоші залишився на чолі партії. «Новий курс» Надя (нігіалізація терору, зниження податків для селян, закриття збиткових заводів) здобув йому величезну популярність, але викликав шалений опір партійних догматиків.

Усунення Надя від влади у 1955 році та повернення до жорсткого курсу, а згодом заміна скомпрометованого Ракоші на його найближчого соратника Ерне Гере (липень 1956 року), лише посилили кризу легітимності. Суспільство, яке вже відчуло смак «відлиги», сприйняло реставрацію сталінізму як зраду. Партія опинилася в стані глибокого розколу: з одного боку – дискредитована верхівка, з іншого – група реформаторів, що гуртувалася навколо опального Імре Надя, який у свідомості мас перетворився на символ національної надії та «соціалізму з людським обличчям».

Якщо економічні труднощі створили ґрунт для невдоволення, то каталізатором, який надав цьому невдоволенню політичної форми, стала угорська інтелігенція. Після XX з'їзду КППС та засудження культу особи Сталіна контроль над суспільною думкою почав слабшати. Авангардом цього процесу став Союз угорських письменників, члени якого (Тібор Дері, Дюла Йєш) відкрито виступали проти цензури та брехні в офіційній пресі. [63]

Найважливішим інструментом демократизації став дискусійний клуб «Гурток Петфі» (Petőfi Kör), створений навесні 1956 року. Формально діючи під егідою комсомолу (DISZ), він швидко перетворився на квазіпарламент опозиції. Засідання гуртка збирали тисячі людей; зали не могли вмістити всіх бажаючих, тому дискусії транслювалися через гучномовці на вулиці. Як зазначає дослідник Чарльз Гаті, «інтелектуали в "Гуртку Петфі" зробили те, чого не наважувалися зробити політики: вони назвали речі своїми іменами».

Ключовим моментом у діяльності гуртка стало обговорення «табуйованих» тем, насамперед питання політичних репресій. Кульмінацією стала дискусія про пресу в червні 1956 року, де вперше публічно пролунала вимога реабілітації Ласло Райка – колишнього міністра закордонних справ, страченого у 1949 році за сфабрикованими звинуваченнями. Визнання владою

факту фальсифікації справи Райка завдало нищівного удару по моральному авторитету партії. Його перепоховання 6 жовтня 1956 року перетворилося на 200-тисячну мовчазну демонстрацію, яка стала генеральною репетицією революції. Це був момент, коли «стіна мовчання» впала остаточно: злочини режиму стали предметом публічного осуду, а страх перед АґВН почав зникати.

Попри внутрішню напругу, для вибуху був необхідний зовнішній поштовх. Ним стали події у Польщі, відомі як «Польський жовтень». Влітку 1956 року повстання робітників у Познані було жорстоко придушене, але воно запустило процес лібералізації, що привів до повернення до влади Владислава Гомулки – «націонал-комуніста», репресованого в часи сталінізму. [32]

19–21 жовтня 1956 року криза у Варшаві досягла піку: радянські танки рушили на польську столицю, а Хрущов особисто прибув для переговорів. Угорське суспільство, затамувавши подих, стежило за цим протистоянням. Коли стало відомо, що Гомулці вдалося відстояти певну автономію і запобігти радянській інтервенції, це викликало в Будапешті ейфорію.

Угорці сприйняли польський успіх як пряме керівництво до дії. Логіка була простою: якщо поляки змогли змусити Москву рахуватися з їхніми національними інтересами, то чому цього не можуть зробити угорці? Гасла «Польща показує приклад!» та «Варшава — Будапешт» стали лейтмотивом студентських зібрань. Польський сценарій розглядався як ідеальна модель: зміна керівництва, лібералізація режиму та рівноправні стосунки з СРСР без кровопролиття. Саме намір висловити солідарність із польським народом спонукав студентів організувати демонстрацію 23 жовтня біля пам'ятника генералу Юзефу Бему – польському полководцю, який був героєм угорської революції 1848 року.

Якщо інтелектуали з «Гуртка Петфі» підготували ідеологічний ґрунт для змін, то саме угорське студентство стало тією силою, яка перевела теоретичні дискусії у площину прямої політичної дії. Період з 16 по 22 жовтня 1956 року характеризується стрімкою політизацією молодіжного середовища, крахом

офіційних комуністичних структур в університетах та кристалізацією національних вимог, які згодом стануть програмою всієї революції. [33]

Початком організованого студентського руху стали події в місті Сегед. 16 жовтня 1956 року студенти місцевого університету кинули відкритий виклик монополії Комуністичної партії на молодіжну політику. На велелюдних зборах вони оголосили про вихід зі складу «Демократичного союзу молоді» (DISZ) – офіційної комсомольської організації, яка була інструментом ідеологічного контролю режиму Ракоші.

Замість дискредитованого DISZ студенти відновили діяльність Союзу угорських студентів університетів та академій (MEFESZ). Ця організація існувала до 1948 року, поки не була примусово ліквідована комуністами. Відновлення MEFESZ мало величезне символічне значення: це була перша незалежна громадська організація в Угорщині за роки тоталітарного правління.

Вимоги сегедських студентів спочатку мали переважно академічний та соціальний характер: покращення умов проживання в гуртожитках, здешевлення підручників, скасування обов'язкового вивчення російської мови та марксизму-ленінізму, а також свобода пересування на Захід. Однак сам факт створення незалежної структури створив ефект доміно. Вже 19-20 жовтня ініціативу підхопили університети Печа та Мішкольца, а 22 жовтня хвиля докотилася до столиці, де соціальні гасла остаточно поступилися місцем політичним. [52]

Кульмінацією передреволюційної фази стали події 22 жовтня 1956 року в Будапештському університеті технології та економіки (Műegyetem). Те, що планувалося як дискусія про солідарність із польськими робітниками та підтримку сегедської ініціативи, перетворилося на історичні законодавчі збори революції.

В актовій залі університету зібралося близько 5 тисяч осіб –студенти, викладачі, а також представники робітничих колективів та армії. Дебати тривали понад дев'ять годин і характеризувалися неймовірним емоційним піднесенням. Представники офіційної влади намагалися спрямувати дискусію в

русло поміркованих реформ освіти, але студенти перехопили ініціативу. З кожною годиною виступи ставали радикальнішими. Коли один із професорів закликав до обережності, його заглушили вигуками, вимагаючи говорити про «справжні проблеми нації».

Саме на цих зборах відбулася трансформація студентського руху з корпоративного в загальнонаціональний. Учасники усвідомили, що проблеми освіти неможливо вирішити без зміни політичної системи. Результатом бурхливої ночі стало ухвалення списку вимог, відомого як «16 пунктів» (Tizenhat Pont). Спроба студентів передати цей документ на державне радіо наступного дня стала безпосереднім приводом до збройного повстання. [69]

Документ, розроблений студентами Політехніки, став політичною програмою революції 1956 року. Його унікальність полягала в тому, що він синтезував вимоги різних верств суспільства, об'єднавши ідеї демократичного соціалізму з національно-визвольними прагненнями. У політичній площині центральним пунктом стала безпрецедентна вимога негайного виведення всіх радянських військ з території Угорщини, що фактично означало курс на повний державний суверенітет. Паралельно висувалися вимоги демократизації: проведення вільних багатопартійних виборів, свобода слова й преси, а також скликання партійного з'їзду для обрання нового керівництва таємним голосуванням. Важливою умовою було формування нового уряду на чолі з Імре Надем та усунення від влади сталіністів – Ракоші та Гере. Економічний блок відображав невдоволення колоніальною політикою СРСР: студенти вимагали оприлюднення умов торговельних угод, зокрема щодо уранових родовищ, перегляду норм виробітку для робітників та підтримки індивідуальних фермерських господарств. Величезне мобілізаційне значення мали національно-символічні вимоги, які апелювали до відновлення ідентичності: повернення герба Кошута, запровадження національного свята 15 березня та знесення пам'ятника Сталіну – символу тиранії та політичного гніту. [32]

Студентська мобілізація 16-22 жовтня виконала роль детонатора революції. Відродження MEFESZ зруйнувало тоталітарний контроль над

молоддю, а збори в Будапешті дали повсталому народу чітку політичну програму. «16 пунктів» не були закликком до реставрації капіталізму (більшість студентів вважали себе соціалістами), але вони вимагали такого соціалізму, який був би демократичним, національним і вільним від радянського диктату. Саме відмова влади виконати ці вимоги та спроба замовчати їх призвели до того, що вже наступного дня, 23 жовтня, студенти вийшли на вулиці, щоб захистити свою програму зі зброєю в руках.

Події 23 жовтня 1956 року в Будапешті розвивалися за сценарієм класичної революційної драми, де ейфорія свободи стрімко змінюється трагедією кровопролиття. Цей день можна чітко розділити на дві фази: «мирну», сповнену романтичних надій, та «збройну», яка стала точкою неповернення для режиму та суспільства. [53]

Початок дня не віщував війни. Близько 15:00 у Будапешті розпочалася узгоджена владою демонстрація солідарності з польським народом. Дві велелюдні колони рушили назустріч одна одній: одна – від пам'ятника Шандору Петефі на стороні Пешта, інша – від Політехнічного університету на стороні Буди. Місцем зустрічі стала площа біля пам'ятника генералу Юзефу Бему. За оцінками істориків, кількість учасників сягала 200 тисяч осіб.

Атмосфера на площі Бема була наелектризованою, але не агресивною. Саме тут народився найпотужніший візуальний символ революції – «прапор з діркою». У центрі державного прапора Угорської Народної Республіки містився герб радянського зразка (молот і колосся, обрамлені червоною зіркою), запроваджений режимом Ракоші в 1949 році. Цей символ сприймався угорцями як тавро чужоземного панування. Демонстранти почали вирізати герб ножицями та ножами, залишаючи в центрі зяючу дірку. Цей жест символізував прагнення очистити національну ідентичність від нав'язаної комуністичної ідеології, не відкидаючи при цьому національних кольорів.

Ситуація змінилася ввечері, коли центр подій змістився до будівлі Угорського Радіо на вулиці Броді Шандора. Студенти вимагали передати в ефір свої «16 пунктів», щоб їх почула вся країна. Дирекція радіо вдалася до

хитрощів, імітуючи запис, але не випускаючи його в ефір. Тим часом будівлю охороняли підрозділи Управління державної безпеки (АВН), які були найненависнішою структурою в країні. [38]

Близько 21:00 напруга досягла піку. Співробітники АВН, відчуваючи загрозу від багатотисячного натовпу, спершу застосували сльозогінний газ, а потім відкрили вогонь на ураження. Це стало фатальним моментом: мирна демонстрація перетворилася на повстання. Звістка про розстріл беззбройних людей миттєво мобілізувала місто.

Робітники заводів Чепеля та Уйпешта, почувши про події біля Радіо, почали захоплювати вантажівки та зброю. Ключову роль відіграли робітники збройового заводу «Лампа» та заводу «Данувія», які привезли повстанцям перші гвинтівки та пістолети. Крім того, на бік народу почали переходити підрозділи поліції та армії, які прибули для посилення охорони, але відмовилися стріляти в співвітчизників і передали їм зброю. До ранку 24 жовтня повстанці захопили будівлю Радіо, але ціною численних жертв.

Паралельно з трагічними подіями біля Радіо відбувалася подія величезного символічного значення. На площі Героїв (біля парку Варошлігет) натовп зібрався біля 25-метрового пам'ятника Сталіну. Цей монумент був втіленням приниження угорців. Використовуючи автогени та вантажні тягачі, повстанці змогли підрізати металеві опори статуї. [53]

Під захоплені вигуки тисяч людей бронзовий диктатор упав обличчям у бруд. На постаменті залишилися лише велетнські чоботи. Ця картина – «чоботи Сталіна» – стала метафорою всієї революції: народ скинув ідола, але фундамент тоталітарної системи ще стояв. Уламки статуї тягли вулицями Будапешта, розбиваючи їх на сувеніри, а голову Сталіна встановили на перехресті, вставивши у рот дорожній знак.

У ніч на 24 жовтня перший секретар ЦК УПТ Ерне Гере вчинив дію, яка остаточно відрізала шляхи до мирного врегулювання. Він офіційно звернувся до радянського командування з проханням про військову інтервенцію для «відновлення порядку». Це перетворило внутрішньополітичний конфлікт

(повстання проти партійної диктатури) на національно-визвольну війну проти іноземної окупації. Поява радянських танків Т-34 на вулицях Будапешта на світанку 24 жовтня не злякала повстанців, а навпаки, радикалізувала опір, надавши йому характеру вітчизняної війни. Однією з найбільш унікальних рис Угорської революції стала миттєва самоорганізація суспільства в умовах повного паралічу центральної влади. Протягом кількох днів в країні виникла паралельна система управління, яка спиралася на пряму демократію. [49]

На промислових гігантах Будапешта (металургійний комбінат Чепель, завод «Ганз», «Ікарус») та в провінційних містах (Мішкольц, Дьйор) робітники почали створювати Революційні ради. Ці органи влади спростовували радянську пропаганду про «фашистський» характер заколоту. Ради висували соціалістичні вимоги: передача заводів у власність робітничих колективів, скасування норм виробітку, підвищення зарплат, але при цьому наполягали на політичному плюралізмі та виведенні радянських військ.

Робітничі ради стали реальною владою на місцях: вони організовували розподіл продовольства, підтримували громадський порядок і, що найважливіше, оголосили загальний страйк, який став потужним важелем тиску на уряд Надя та радянське командування. Навіть після придушення збройного опору в листопаді, саме робітничі ради чинили пасивний опір окупантам аж до січня 1957 року. [55]

Будапешт перетворився на арену запеклих вуличних боїв, де головною силою опору стали так звані «хлопці з Пешта». Ці повстанці, компенсуючи брак важкого озброєння винахідливістю та знанням місцевості, перетворили міську забудову на пастку для радянських танків. Найвідомішим оплотом революції став Пасаж Корвін під керівництвом Гергея Понграца. Розташований на перетині стратегічних магістралей, цей район дозволяв бійцям ефективно закидати бронетехніку «коктейлями Молотова» з верхніх поверхів, знищивши десятки танків за тиждень оборони. На іншому березі Дунаю, на площі Сена, оборону тримав загін ветерана Яноша Сабо, який контролював транспортний вузол біля мосту Маргіт, блокуючи пересування радянських колон.

Масштаб повстання призвів до миттєвої дезінтеграції силового апарату режиму. Угорська народна армія фактично перестала підкорятися командуванню: більшість офіцерів зайняли нейтральну позицію, тоді як значна частина гарнізонів та курсантів передала зброю повстанцям або приєдналася до них. Поліція Будапешта на чолі з Шандором Копачі також заявила про лояльність до народу. Натомість співробітники держбезпеки (ÁVN) опинилися поза законом, що призвело до спалахів жорстокості. Найвідомішим трагічним епізодом стала облога міськкому партії на площі Республіки 30 жовтня, де після захоплення будівлі натовп вчинив самосуд над офіцерами ÁVN. Хоча ці дії засуджувалися революційним керівництвом, радянська пропаганда активно використала їх як доказ «білого терору» для виправдання інтервенції. [46]

Угорська революція висунула на авансцену цілу плеяду лідерів, які уособлювали різні політичні вектори – від реформістського комунізму до національного консерватизму. Проте найбільш драматичною постаттю став Імре Надь. 60-річний комуніст, він не був типовим революціонером і опинився в епіцентрі подій майже проти власної волі. Його політична еволюція протягом 13 днів повстання вражає: від розгубленості до рішучого лідерства. На початковому етапі (23–24 жовтня) Надь діяв радше як партійний функціонер, закликаючи до спокою та підписуючи декрети про воєнний стан, хоча часто робив це під тиском сталіністів або в умовах повної ізоляції.

Переломний момент настав 27-28 жовтня, коли Надь, звільнившись від опіки апарату і усвідомивши реальний масштаб подій, наважився на розрив із минулим: він офіційно визнав повстання не «контрреволюцією», а «великим національно-демократичним рухом». Вершиною його діяльності стало 1 листопада: у відповідь на введення нових радянських дивізій Надь оголосив про вихід Угорщини з Варшавського договору, проголосив нейтралітет країни та звернувся по допомогу до ООН. Цей відчайдушний крок став одночасно кульмінацією його кар'єри та смертним вироком – арешт, таємний суд і страта в 1958 році остаточно перетворили суперечливого політика на мученика національної ідеї. [62]

Полковник Пал Малетер став головним уособленням переходу армії на бік народу. Високий і харизматичний офіцер танкових військ, він отримав наказ відновити порядок у пасажі Корвін 25 жовтня, але, побачивши, що проти радянських танків воюють прості робітники та підлітки, відмовився стріляти і приєднався до повстанців. Малетер швидко перетворив розрізнені партизанські загони на дисципліновану оборону, за що Імре Надь призначив його міністром оборони з присвоєнням звання генерал-майора. Доля Малетера склалася трагічно: 3 листопада, під час переговорів із радянським командуванням у Текелі, він був підступно заарештований головою КДБ Іваном Серовим, ставши першою жертвою фінального придушення революції.

Окрім офіційних лідерів, революція породила й стихійних ватажків. Радикальне крило очолював інженер Йозеф Дудаш, чий загін захопив друкарню для випуску газети «Угорська незалежність» і навіть короткочасно окупував будівлю МЗС. Дудаш не довіряв комуністу Надю і уособлював анархічну стихію бунту. Іншим ключовим польовим командиром був Гергей Понграц –керівник оборони Корвіна та запеклий антикомуніст. Скептично ставлячись до уряду, він підпорядковувався військовій необхідності, а після поразки зумів емігрувати, ставши хранителем пам'яті про «хлопців з Пешта».

Окремим моральним авторитетом виступив примас Угорщини кардинал Йозеф Міндсенті, звільнений з ув'язнення 30 жовтня. Його повернення викликало ентузіазм серед консервативної частини населення. У своєму радіозверненні 3 листопада кардинал закликав до відновлення приватної власності та християнських цінностей. Фігура Міндсенті, далека від ідей «демократичного соціалізму», яскраво продемонструвала, що угорське суспільство прагнуло змін, набагато ширших за партійні реформи. [69]

Таким чином, на жовтень 1956 року в Угорщині склалася класична революційна ситуація. Економічна неспроможність та розкол еліт (криза «верхів») наклалися на граничне зубожіння та радикалізацію населення (небажання «низів» жити по-старому), а інтелектуальна опозиція та приклад Польщі вказали конкретний шлях до змін. Влада втратила контроль над

суспільством ще до першого пострілу, оскільки її легітимність була зруйнована роками терору, брехні та економічних провалів.

Події 23 жовтня 1956 року перетворили мирний протест на збройне повстання, яке набуло характеру національно-визвольної війни. Феномен самоорганізації суспільства проявився у створенні Робітничих рад, переході армії та поліції на бік народу та героїчному опорі цивільного населення («хлопців з Пешта») радянській інтервенції. Революція винесла на вістрі історії трагічні постаті лідерів: Імре Надя, який пройшов шлях від партійного функціонера до символу нації, Пала Малетера, який уособлював військову доблесть повстанців, та кардинала Міндсенті як морального авторитета. Цей період став безпрецедентною спробою маленької країни розірвати ланцюги імперського контролю СРСР, спираючись на єдність народу та прагнення до свободи.

2.2 Придушення революції радянськими військами та наслідки для угорського суспільства.

Втручання Радянського Союзу в угорські події осені 1956 року не було одномоментним актом; це була складна, двоетапна військово-політична операція, що еволюціонувала від спроби залякування до повномасштабної війни на знищення. Перша фаза інтервенції розпочалася в ніч на 24 жовтня, коли у відповідь на запит першого секретаря ЦК УПТ Ерне Гере до Будапешта увійшли частини Особливого корпусу радянських військ під командуванням генерала Лащенка. Близько двох ночі перші танки Т-34 перетнули межі міста, маючи завдання взяти під охорону ключові об'єкти та деморалізувати протестувальників демонстрацією сили. Однак радянське командування припустилося фатальної тактичної помилки, яка згодом увійде в підручники військової справи як приклад того, як не можна вести вуличні бої. Важка бронетехніка була введена у вузькі вулички старого Будапешта без належного піхотного прикриття та розвідки. Це зробило танки легкою здобиччю для мобільних груп повстанців, озброєних «коктейлями Молотова» та стрілецькою зброєю. Як зазначає військовий історик Єне Дьєркеї, радянські танкісти, не знаючи міста і не маючи чітких наказів відкривати вогонь на ураження по житлових будинках, опинилися в пастці у таких місцях, як пасаж Корвін, де втрати техніки були катастрофічними. [36]

Зіткнувшись із запеклим опором, якого Москва не очікувала, та бачачи розклад угорської армії, радянське керівництво 28 жовтня змінило тактику. Було оголошено про припинення вогню та початок виведення радянських підрозділів зі столиці. 29–30 жовтня колони бронетехніки справді почали залишати Будапешт. Цей маневр створив у повстанців та уряду Імре Надя небезпечну ілюзію перемоги. На вулицях панувала ейфорія, революційні комітети почали обговорювати майбутній демократичний устрій, а поліція та національна гвардія намагалися відновити порядок. Проте, як свідчать розсекречені архівні документи Кремля, досліджені Марком Крамером, це

відведення було лише тактичною паузою та елементом масштабної дезінформації. Микита Хрущов, який спочатку вагався, 31 жовтня під тиском китайських комуністів та з огляду на початок Суецької кризи ухвалив остаточне рішення про силове придушення революції, заявивши на засіданні Президії ЦК КПРС: «Якщо ми підемо з Угорщини, це підбадьорить американців, англійців і французів... Вони сприймуть це як нашу слабкість».

Період з 30 жовтня по 3 листопада перетворився на майстерно розіграну дипломатичну пастку. Ключову роль у приспанні пильності угорського керівництва відіграв посол СРСР в Угорщині Юрій Андропов. Він віртуозно імітував готовність Москви до переговорів про повне виведення військ, запевняючи Імре Надя, що нові радянські частини перетинають кордон лише для ротації та забезпечення безпеки евакуації особового складу. Насправді ж у цей час маршал Іван Конєв, головнокомандувач Об'єднаних збройних сил Варшавського договору, вже розгортав гігантське угруповання для операції під кодовою назвою «Вихор». З території СРСР та Румунії в Угорщину таємно перекидалися свіжі дивізії, які не були деморалізовані попередніми контактами з населенням. Кільце навколо Будапешта стискалося, захоплювалися аеродроми та перекривалися кордони з Австрією. [14]

Кульмінацією віроломства стала ніч на 4 листопада. Увечері 3 листопада угорська урядова делегація на чолі з міністром оборони, героєм революції Палом Малетером, прибула на радянську військову базу в Текелі (острів Чепель) для обговорення технічних деталей виводу військ. Переговори розпочалися в діловій атмосфері, але близько опівночі до кімнати увірвався голова КДБ Іван Серов з групою офіцерів безпеки і заарештував усю угорську делегацію. Цей акт, що грубо порушував усі норми міжнародного права, фактично обезголовив угорську армію за кілька годин до початку вторгнення. Збройні сили залишилися без командування і зв'язку, що унеможливило організований опір регулярних частин.

Усвідомлюючи неминучість нової інтервенції ще за кілька днів до арешту Малетера, Імре Надь зробив відчайдушний дипломатичний крок. 1 листопада,

отримавши достовірні дані про масовий перетин кордону радянськими дивізіями, він оголосив про вихід Угорщини з Організації Варшавського договору та проголосив нейтралітет країни. Це рішення не було причиною вторгнення, як пізніше стверджувала радянська пропаганда, а реакцією на нього — останньою спробою захистити революцію методами міжнародного права. Надь негайно звернувся до ООН та урядів великих держав із проханням визнати нейтральний статус Угорщини та надати їй захист. Однак це звернення залишилося без відповіді: Захід був паралізований Суецькою кризою, а Рада Безпеки ООН обмежилася процедурними дискусіями.

Фінальний акт трагедії розпочався на світанку 4 листопада 1956 року. О 4:15 ранку за сигналом «Грім» розпочалася операція «Вихор». Радянська артилерія відкрила масований вогонь по Будапешту з пагорбів Буди, накриваючи казарми, робітничі квартали та урядові будівлі. Співвідношення сил було абсолютно неспівмірним: проти розрізнених загонів національної гвардії та цивільних повстанців маршал Конєв кинув 17 механізованих дивізій, загальна чисельність яких сягала 60 тисяч солдатів та понад 2000 танків. Це угруповання перевершувало сили, задіяні Гітлером для захоплення Франції у 1940 році. О 5:20 ранку Імре Надь виступив із останнім радіозверненням до нації та світу, яке транслювалося кількома мовами: «Говорить Імре Надь, голова Ради Міністрів Угорської Народної Республіки. Сьогодні вранці радянські війська атакували нашу столицю з очевидним наміром повалити законний демократичний уряд Угорщини. Наші війська б'ються! Уряд на своєму місці...». [48]

Попри героїчний опір, організована оборона міста була зломлена протягом кількох днів. Радянські танки, навчені гірким досвідом першої фази, тепер діяли безжально, розстрілюючи цілі поверхи будинків, звідки лунали постріли. Найдовше, до 10-11 листопада, трималися осередки опору в робітничих районах Чепель та Уйпешт, а також у легендарному пасажі Корвін. Повстанці, серед яких було багато підлітків, билися до останнього патрона, але були розчавлені військовою машиною наддержави. Паралельно з військовою

операцією Москва легітимізувала зміну влади: на території СРСР (або за офіційною версією – в місті Сольнок) було сформовано маріонетковий «Революційний робітничо-селянський уряд» на чолі з Яношем Кадаром, який звернувся до СРСР з проханням про «братню допомогу», що дало Кремлю формальне виправдання агресії. Таким чином, до середини листопада радянська інтервенція досягла своєї мети: революцію було потоплено в крові, а контроль над Угорщиною – відновлено ціною тисяч життів і міжнародної ізоляції Радянського Союзу.

Після завершення активної фази бойових дій та придушення збройного опору в середині листопада 1956 року боротьба угорського народу за свободу не припинилася, а трансформувалася в унікальний феномен пасивного опору, який тривав ще майже два місяці. Радянські танки змогли захопити вулиці Будапешта, але вони не змогли змусити працювати заводи. Угорщина опинилася в парадоксальній ситуації двовладдя: з одного боку, існував маріонетковий уряд Яноша Кадара, який спирався виключно на радянські багнети, а з іншого – потужна мережа робітничих рад, які користувалися реальною підтримкою населення та контролювали економічне життя країни. Центром цього опору стала Центральна робітнича рада Великого Будапешта (КМТ — Nagybudapesti Központi Munkástanács), створена 14 листопада 1956 року делегатами з найбільших промислових підприємств столиці. [10]

Діяльність КМТ під керівництвом Шандора Раца та Іштвана Балі стала найяскравішим доказом брехливості радянської пропаганди про «фашистський» характер повстання. Це були справжні робітники, «пролетаріат», від імені якого нібито правили комуністи, і саме вони висунули політичні вимоги: виведення радянських військ, повернення до влади Імре Надя, вільні вибори та нейтралітет. Головною зброєю рад став загальний страйк, який повністю паралізував економіку. Усвідомлюючи свою слабкість та відсутність будь-якої соціальної бази, Янош Кадар був змушений вступити в переговори з лідерами КМТ. Протягом листопада відбулася серія зустрічей у Парламенті, де Кадар, маневруючи, обіцяв легалізувати робітничі ради та не

застосовувати репресії в обмін на відновлення роботи. Однак, як зазначає британський історик Білл Ломакс, для Кадара ці переговори були лише тактикою затягування часу, необхідного для відновлення апарату насильства та отримання нових інструкцій з Москви.

Злам опору розпочався на початку грудня, коли режим відчув себе достатньо впевнено для переходу в наступ. Поворотним моментом стали події 8 грудня у місті Шалготар'ян, де радянські війська та сили новоствореної угорської міліції відкрили вогонь по мирній демонстрації робітників, вбивши, за різними даними, від 46 до 131 особи. Ця різанина стала сигналом до початку відкритого терору. У відповідь КМТ оголосила 48-годинний загальний страйк на 11–12 грудня, який став останнім актом організованого опору революції. Влада відповіла миттєво: 9 грудня робітничі ради були оголошені поза законом, а 11 грудня лідерів КМТ Шандора Раца та Іштвана Балі було заарештовано, коли вони прибули до Парламенту на чергові переговори, гарантовані «словом честі» уряду. Арешт лідерів та запровадження надзвичайного стану, що передбачав розстріли за зберігання зброї, остаточно зламали хребет робітничому руху до кінця 1956 року. [56]

Паралельно з ліквідацією осередків опору відбувався процес інституційного оформлення реставрації диктатури. Розуміючи, що стара комуністична партія (Угорська партія трудящих – MDP) повністю дискредитувала себе і фактично розпалася в дні революції, Янош Кадар за вказівкою Кремля пішов на політичний ребрендинг. Було створено Угорську соціалістичну робітничу партію (УСРП – Magyar Szocialista Munkáspárt). Формально нова партія засуджувала «помилки Ракоші», але фактично вона стала інструментом абсолютної влади Кадара, який об'єднав у своїх руках посади першого секретаря партії та голови уряду. Сама легітимність влади Кадара мала виключно зовнішнє походження. Його прибуття до Будапешта 7 листопада 1956 року стало символом національного приниження: новий голова уряду в'їхав у столицю не як народний обранець, а в бронетранспортері у складі колони радянських танків, що буквально окупували урядовий квартал.

Сформований ним «Революційний робітничо-селянський уряд» у перші місяці свого існування не контролював нічого, окрім будівлі Парламенту, і повністю залежав від радянської військової адміністрації.

Для фізичного контролю над країною та проведення «зачисток» режиму потрібна була власна силова структура, оскільки армія та поліція, які масово переходили на бік революції, вважалися неблагонадійними. Рішенням стало створення Спеціальних поліцейських сил (Karhatalom), бійців яких у народі прозвали «пуфайкашами» (pufajkások) через характерні радянські стьобані ватники, які вони носили. Кістяк цих загонів склали колишні офіцери розпущеної держбезпеки (ÁVH), фанатичні комуністи та кримінальні елементи, готові служити будь-якій владі.

Діяльність «пуфайкашів» узимку 1956–1957 років стала періодом жорстокого терору. Вони займалися виявленням учасників боїв, проведенням нічних рейдів, арештами та катуваннями. Саме ці загони, діючи часто без суду і слідства, здійснювали каральні акції в провінції та допомагали радянським військам депортувати молодь до СРСР (зокрема, до в'язниць в Ужгороді та Стрию). Як вказує у своїх дослідженнях угорський історик Тібор Хусар, саме Karhatalom виконав «брудну роботу» з фізичного винищення активу революції, перш ніж машина офіційного судочинства запрацювала на повну потужність у 1957 році.

Таким чином, до кінця 1956 року, поєднавши військову міць радянської армії, підступну дипломатію та терор спеціальних загонів, режим Кадара зумів придушити як збройний, так і політичний опір нації, зануливши Угорщину в атмосферу страху та апатії на довгі роки. [7]

Наслідки радянської інтервенції та придушення революції 1956 року стали для Угорщини справжньою національною трагедією, масштаб якої виходив далеко за межі військової поразки. Це була глибока демографічна та гуманітарна катастрофа, що на десятиліття деформувала соціальну структуру країни. Ціна, яку угорське суспільство заплатило за спробу вирватися з радянської орбіти, вимірювалася тисячами життів і сотнями тисяч зламаних

доль. За офіційними даними Центрального статистичного управління Угорщини (KSH), оприлюдненими лише після зміни режиму, під час бойових дій з 23 жовтня по січень 1957 року загинуло понад 2500 угорських громадян, а понад 19 тисяч отримали поранення. Найтрагічнішим аспектом цієї статистики є віковий склад жертв: більше половини загиблих були молодими людьми віком до 30 років, а значну частку серед них склали підлітки – ті самі «хлопці з Пешта», які з коктейлями Молотова кидалися на радянські танки. Жертви серед цивільного населення також були значними, оскільки радянська артилерія під час операції «Вихор» часто вела невибірковий вогонь по житлових кварталах.

Крім прямих людських втрат, Угорщина пережила безпрецедентний у своїй історії масовий вихід населення. Скориставшись тимчасовим хаосом на кордоні та симпатією австрійських прикордонників, країну залишило близько 200 тисяч осіб, що становило майже 2% від загальної кількості населення. Ця хвиля еміграції стала непоправним ударом по інтелектуальному та економічному потенціалу нації. Серед тих, хто втік на Захід через славнозвісний міст в Андау або перепливаючи крижані канали, була еліта угорського суспільства: інженери, лікарі, науковці, митці та найактивніша студентська молодь. Країна миттєво втратила тисячі фахівців з вищою освітою, чий від'їзд створив кадровий вакуум, який відчувався десятиліттями. Для режиму Кадара це явище мало подвійне значення: з одного боку, це була ганебна оцінка «народної влади», від якої тікав народ, а з іншого – втеча найбільш пасіонарної частини суспільства фактично позбавила опозицію її соціальної бази, полегшивши подальшу «пасифікацію» країни. [70]

Після закриття кордонів та остаточного придушення страйкового руху наприкінці 1956 року в Угорщині запрацювала жорстока машина репресій. Попри початкові обіцянки Яноша Кадара не переслідувати учасників революції, реальність виявилася діаметрально протилежною. Період з 1957 по 1961 рік увійшов в історію як час «кадарівської помсти». За цей час було заарештовано близько 22 тисяч осіб, а тисячі людей без суду були відправлені

до таборів інтернування (найвідоміші з яких –Кіштарча та Текель), де утримувалися в нелюдських умовах. Для юридичного оформлення терору була створена система так званих «Народних судів» (Népbírószág), які діяли за спрощеною процедурою, часто ігноруючи право на захист. Судді, які виносили політично вмотивовані вирок, отримали в народі прізвисько «криваві судді» (vérbíró).

Загалом за участь у революції було страчено, за різними оцінками, від 229 до 400 осіб. Особливим цинізмом вирізнялася розправа над неповнолітніми учасниками боїв. Радянська пропаганда намагалася зобразити їх як хуліганів та злочинців. Символом цієї трагедії стала доля Петера Мансфельда. 17-річний хлопець, який брав участь у боях на площі Сена, а після революції намагався організувати підпільну групу для звільнення брата, був заарештований і засуджений до смертної кари. Всупереч поширеному міфу про те, що влада чекала його повноліття для страти, вирок був політичним рішенням, покликаним залякати молодь. Його повісили через 11 днів після настання 18-річчя, у березні 1959 року. Ім'я Мансфельда стало сакральним символом мучеництва угорської молоді. [25]

Кульмінацією політичної розправи стала «Справа Імре Надя». Доля законного прем'єр-міністра революційного уряду стала особистою справою помсти для Москви та перевіркою на лояльність для Яноша Кадара. Після вторгнення радянських військ 4 листопада Надь разом із найближчими соратниками та родинами знайшов притулок у посольстві Югославії. Отримавши письмові гарантії безпеки від уряду Кадара, 22 листопада вони покинули територію дипмісії, але були негайно захоплені радянськими спецслужбами. Замість обіцяного повернення додому їх депортували до Румунії (містечко Снагов), де утримували в повній ізоляції, психологічно тиснучи та вимагаючи зректися революції. Надь категорично відмовився визнати свої дії контрреволюційними та подати у відставку, чим підписав собі смертний вирок.

У 1958 році в'язнів таємно повернули до Будапешта. Судовий процес проходив у повній секретності за зачиненими дверима в'язниці на вулиці Фьо. Імре Надя, а також міністра оборони Пала Малетера та журналіста Міклоша Гімеша звинуватили у державній зраді та спробі повалення народно-демократичного ладу. 16 червня 1958 року їх було повішено у дворі в'язниці. Тіла страчених були поховані у безіменних могилах на віддаленій ділянці № 301 Нового громадського кладовища (Új köztemető). Щоб максимально принизити пам'ять про лідера революції, тіло Надя було загорнуте в гудронований папір і покладене обличчям донизу, а місце поховання замасковане сміттям. Протягом трьох десятиліть ця ділянка залишалася забороненою зоною, а саме ім'я Надя було викреслене з історії. Лише перепоховання жертв у червні 1989 року, на яке зібралось сотні тисяч угорців, стало актом національного очищення та символічним завершенням епохи комунізму в Угорщині.

Таким чином, наслідки поразки революції були катастрофічними: нація втратила свій цвіт через еміграцію та страти, а суспільство було травмоване жорстокістю репресій. «Кадарівська консолідація» була побудована на крові та страху, і навіть пізніша лібералізація режиму («гуляш-комунізм») була, по суті, негласним договором, де матеріальний добробут пропонувався в обмін на колективну амнезію про трагедію 1956 року. [26]

Період після кривавого придушення революції 1956 року в історії Угорщини характеризується дивовижною метаморфозою політичного режиму, яка не має аналогів у Східному блоці. Янош Кадар, який прийшов до влади як «радянський гауляйтер» і був найбільш ненависною фігурою в країні, зумів протягом кількох років трансформувати систему терору в режим прагматичного авторитаризму, відомого світові як «гуляш-комунізм» або «найвеселіший барак у соціалістичному таборі». Ця еволюція не була наслідком раптового гуманізму комуністичної верхівки, а стала результатом холодного політичного розрахунку. Усвідомивши, що керувати країною, спираючись виключно на багнети радянської армії та страх, у довгостроковій

перспективі неможливо, Кадар пішов на укладання своєрідного суспільного договору з нацією. Цей неписаний «кадарівський компроміс» базувався на простій формулі: влада забезпечує населенню відносний матеріальний добробут і не втручається у приватне життя громадян, а суспільство, в свою чергу, відмовляється від політичних амбіцій і публічно не ставить під сумнів легітимність режиму та його залежність від Москви.

Поворотним моментом у переході від політики помсти до політики примирення (консолідації) став 1963 рік. До цього часу режим вже виконав завдання фізичної зачистки активної опозиції: лідери революції були страчені або ув'язнені, селянство загнане в кооперативи, а інтелігенція залякана. Відчуваючи впевненість у своїх силах і прагнучи вийти з міжнародної ізоляції, Кадар ініціював масштабну амністію. Важливим каталізатором цього рішення став зовнішній тиск, зокрема позиція Організації Об'єднаних Націй. З 1956 року в порядку денному Генеральної Асамблеї ООН фігурувало «Угорське питання», яке блокувало міжнародне визнання уряду Кадара. Прагнучи зняти це питання з розгляду та отримати доступ до західних кредитів, Будапешт пішов на поступки. [51]

У березні 1963 року на волю вийшли тисячі політв'язнів, серед яких були знакові фігури, такі як письменник Тібор Дері, майбутній президент вільної Угорщини Арпад Генц та видатний політичний мислитель Іштван Бібо, який був останнім міністром уряду Надя, що залишався в Парламенті під час штурму. Хоча амністія не була повною (багато «вуличних бійців» залишалися за ґратами як кримінальні злочинці), вона символізувала завершення епохи масового терору. Влада дала зрозуміти: війна з власним народом закінчена, починається ера мирного співіснування.

Ідеологічним фундаментом нової епохи стала знаменита фраза, виголошена Яношем Кадаром на засіданні Патріотичного народного фронту: «Хто не проти нас, той з нами». Це було дзеркальне перевертання сталінської максими Матяша Ракоші «Хто не з нами, той проти нас». Якщо Ракоші вимагав від кожного громадянина активного вираження лояльності, ентузіазму та участі

в політичних ритуалах, то Кадар пропонував принципово іншу модель – деполітизацію повсякденності. Відтепер від угорців не вимагали вірити в комунізм; від них вимагали лише ритуального підпорядкування у публічній сфері. В обмін на це держава припиняла терор і дозволяла людям сховатися у «внутрішню еміграцію». Угорці отримали можливість зосередитися на приватному житті, кар'єрі, будівництві дач та купівлі автомобілів. Ця стратегія виявилася надзвичайно ефективною: вона нейтралізувала опозиційні настрої, замінивши героїку опору міщанським затишком. [44]

Однак політичне замирення було б неможливим без економічного підґрунтя. Стабільність режиму Кадара купувалася за рахунок постійного підвищення життєвого стандарту, що було нетиповим для планової економіки дефіциту. Цей феномен отримав назву «гуляш-комунізм» (термін, що натякав на ситну національну страву, доступну кожному). Щоб забезпечити «вітрину соціалізму», Радянський Союз, побоюючись повторення подій 1956 року, фактично субсидував угорську економіку. Москва постачала до Угорщини дешеві енергоносії (нафту і газ) за цінами, значно нижчими від світових, і надавала величезні довгострокові кредити. Це була своєрідна плата за лояльність і геополітичний спокій на західних кордонах імперії.

Завдяки радянським дотаціям та внутрішнім реформам, зокрема запровадженню «Нового економічного механізму» (NEM) у 1968 році, Угорщина перетворилася на споживчий рай Східного блоку. Реформа, розроблена Реже Ньєршем, дозволила елементи ринкових відносин: підприємства отримали більше самостійності, було легалізовано дрібне приватне підприємництво у сфері послуг та сільському господарстві. Угорські магазини, на відміну від радянських чи румунських, були заповнені продуктами харчування, одягом та побутовою технікою. Угорці мали найвищий рівень автомобілізації в соцтаборі і, що було нечуваною розкішшю для інших, – відносну свободу пересування. Громадяни Угорщини могли раз на три роки виїжджати до капіталістичних країн, маючи в кишені невелику суму валюти. Ця «відкритість» слугувала запобіжним клапаном, дозволяючи людям побачити

світ і повернутися додому з відчуттям, що їхній «барак» дійсно є «найвеселішим». [4]

Втім, ця ідилія мала свою ціну. Економічна стабільність, побудована на зовнішніх запозиченнях та дешевій нафті, була крихкою. Коли у 1970-х роках вибухнула світова нафтова криза і ціни на енергоносії злетіли, а СРСР почав скорочувати дотації, Угорщина потрапила в боргову яму. Режим намагався підтримувати звичний рівень життя за рахунок західних кредитів, що до кінця 1980-х років призвело до найбільшого зовнішнього боргу на душу населення в Європі. Але найважчою була моральна ціна «кадарівського компромісу». Відносний добробут був оплачений колективною амнезією. Тема революції 1956 року стала табу; про неї мовчали в школах, в пресі і навіть на кухнях. Батьки не розповідали дітям, на чиєму боці вони билися, а суспільство погодилося визнати вбивць національних героїв своїми легітимними правителями в обмін на повний холодильник. Як влучно зазначив історик Тібор Валуч, «суспільство стало співучасником режиму, прийнявши правила гри, де ситість замінила свободу».

Таким чином, політична трансформація Угорщини після 1956 року стала унікальним історичним експериментом. Кадар зумів створити гібридну систему, яка поєднувала авторитарний політичний контроль з ліберальною економічною політикою та толерантністю до приватного життя. Ця модель забезпечила три десятиліття стабільності, але вона була позбавлена внутрішнього розвитку і морального стрижня. Коли економічні ресурси для «підкупу» населення вичерпалися наприкінці 80-х, а зовнішня підтримка з боку Москви зникла, система «гуляш-комунізму» розвалилася так само стрімко, як і виникла, залишивши після себе ностальгію у старшого покоління та величезні борги у молодого. [31]

Військове придушення революції 1956 року стало національною трагедією, що призвела до значних людських втрат, страти лідерів на чолі з Імре Надем та масової еміграції. Однак неможливість утримати владу виключно терором змусила режим Яноша Кадара трансформуватися.

Результатом став перехід до політики «гуляш-комунізму» – негласного суспільного договору, де влада забезпечувала населенню відносний матеріальний добробут і невтручання у приватне життя в обмін на політичну покірність і відмову від ідеалів 1956 року. Ця модель забезпечила Угорщині три десятиліття стабільності, але її ціною стали величезний зовнішній борг та моральна деформація суспільства, побудована на колективному мовчанні.

РОЗДІЛ III

РЕАКЦІЯ ТА ДІЇ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

3.1. Реакція західних країн та позиція ООН щодо подій в Угорщині

Реакція західного світу на Угорську революцію 1956 року залишається однією з найбільш суперечливих та болісних сторінок історії Холодної війни. Для угорських повстанців, які зі зброєю в руках вийшли проти однієї з найпотужніших армій світу, очікування допомоги з боку Заходу було не просто надією, а стратегічним розрахунком. Однак, коли на вулицях Будапешта вирішувалася доля європейської демократії, «вільний світ» обмежився висловленням співчуття та гуманітарною допомогою. Цей парадокс – прірва між войовничою антикомуністичною риторикою та повною політичною пасивністю в момент істини – став результатом складного переплетення геополітичного прагматизму, внутрішньополітичних факторів у США та фатального збігу обставин, відомого як Суецька криза. [16]

Фундаментальною причиною розчарування угорців стала невідповідність між декларативною зовнішньою політикою США та реальними можливостями Вашингтона. Адміністрація президента Дуайта Ейзенхауера прийшла до влади у 1953 році на хвилі критики попередньої стратегії «стримування» (containment), яку республіканці вважали надто пасивною та аморальною, оскільки вона залишала народи Східної Європи під радянським гнітом. Натомість держсекретар Джон Фостер Даллес проголосив нову доктрину – політику «звільнення» або «відкидання» (Rollback). У своїх промовах Даллес неодноразово наголошував, що Сполучені Штати не змиряться з радянським поневоленням «націй-бранців» і будуть активно сприяти їхньому визволенню. Ця риторика, трансльована через західні медіа, створила у східноєвропейських дисидентів стійке переконання: якщо вони повстануть, Америка прийде на допомогу. [29]

Однак події жовтня 1956 року показали, що доктрина «Rollback» була здебільшого передвиборчим гаслом, позбавленим реального військового механізму реалізації. Коли розпочалося повстання, Білий дім зіткнувся з жорсткою реальністю біполярного світу, розділеного в Ялті. Ейзенхауер, будучи досвідченим військовим стратегом, розумів: пряме військове втручання США в зону радянського впливу неминуче призведе до прямого зіткнення з СРСР. В умовах, коли обидві наддержави вже володіли ядерною та термоядерною зброєю, локальний конфлікт у Центральній Європі загрожував перерости у Третю світову війну. На засіданні Ради національної безпеки (NSC) Ейзенхауер прагматично зазначив: «Угорщина для нас – це не те саме, що для них. Ми не можемо ризикувати знищенням світу заради Будапешта». Документи NSC того періоду (зокрема директива NSC 5616/2) свідчать, що у США навіть не було розробленого плану дій на випадок повстання у країні Варшавського договору . [60]

Ситуацію ускладнював внутрішньополітичний контекст. У листопаді 1956 року в США проходили президентські вибори. Ейзенхауер балотувався на другий термін під гаслом «Мир і процвітання». Втягування країни у новий, потенційно кровопролитний конфлікт лише через три роки після завершення війни в Кореї могло коштувати йому переобрання. Тому Вашингтон обрав тактику обережності, публічно засуджуючи дії СРСР, але дипломатичними каналами даючи зрозуміти Москві, що НАТО не втручатиметься. Як зазначає історик Чарльз Гаті, «американська пасивність стала зеленим світлом для радянської агресії».

Особливу, багато в чому трагічну роль у цих подіях відіграли Центральне розвідувальне управління (ЦРУ) та фінансована ним радіостанція «Радіо Вільна Європа» (RFE). Саме ця структура стала основним каналом комунікації між Заходом та угорським суспільством. В умовах інформаційної блокади угорці жадібно ловили кожне слово з Мюнхена, де базувалася редакція. Проблема полягала в тому, що RFE діяло автономно від Держдепартаменту, часто ігноруючи офіційну лінію на обережність. У дні революції угорська редакція

радіостанції, укомплектована емігрантами, транслювала вкрай емоційні та радикальні заклики. Диктори не лише надавали тактичні поради повстанцям (як боротися з танками), але й натякали на швидке прибуття західної допомоги. Фрази на кшталт «Америка не покине вас» або «ООН вже діє» сприймалися бійцями на барикадах як обіцянка військової інтервенції. [39]

Внутрішнє розслідування (відоме як «Меморандум Гріффіта»), проведене пізніше, підтвердило, що тон передач був підбурювальним і створював хибні ілюзії. Це багато дослідників кваліфікують як моральний злочин Заходу: заохочувати людей кидатися під танки, знаючи, що допомога не прийде. Генрі Кіссінджер згодом писав: «Ми не мали права закликати до повстання, якщо не збиралися нести відповідальність за його наслідки».

Якщо позиція США пояснювалася стратегічною обережністю, то неможливість формування єдиного західного фронту була зумовлена геополітичною катастрофою на Близькому Сході – Суецькою кризою. Цей конфлікт, що розгортався паралельно з угорськими подіями, став, за висловом істориків, «подарунком долі» для Микити Хрущова. [42]

29 жовтня 1956 року, саме тоді, коли радянські війська тимчасово залишали Будапешт, а революція здавалася переможною, Ізраїль, підбурюваний Великою Британією та Францією, атакував Єгипет. Через кілька днів британська та французька авіація розпочали бомбардування єгипетських міст, прагнучи відновити контроль над націоналізованим Суецьким каналом. Це стало шоком для Вашингтона. Ейзенхауер був розлючений тим, що найближчі союзники по НАТО почали колоніальну війну без консультацій зі США, та ще й напередодні виборів.

Внаслідок цього єдність Північноатлантичного альянсу була зруйнована у найкритичніший момент. Замість того, щоб консолідувати зусилля для тиску на Москву щодо угорського питання, Вашингтон, Лондон і Париж з'ясовували стосунки між собою. Ейзенхауер був змушений витратити левову частку свого часу на приборкання союзників, погрожуючи обвалити британський фунт

стерлінгів, якщо бойові дії в Єгипті не припиняться. Угорщина відійшла на другий план. [23]

Суецька криза дала Радянському Союзу ідеальний пропагандистський та політичний козир – аргумент «подвійних стандартів». Коли Захід намагався підняти питання радянської агресії в Угорщині на трибуні ООН, радянські дипломати миттєво вказували на англо-французьку агресію в Єгипті. Моральний авторитет Заходу було підірвано. Країни «третього світу» (Індія, арабські держави), які могли б підтримати резолюції проти СРСР, зайняли обережну позицію, вбачаючи в діях Британії та Франції рецидив колоніалізму, страшніший за дії Москви у своїй сфері впливу.

Для Кремля розкол Заходу став вирішальним фактором при прийнятті остаточного рішення про операцію «Вихор». Аналізуючи протоколи засідань Президії ЦК КПРС від 31 жовтня, дослідник Марк Крамер вказує, що Хрущов спочатку вагався. Однак, побачивши, що США зайняті конфліктом зі своїми союзниками, радянський лідер дійшов висновку: «Якщо ми підемо з Угорщини, це додасть впевненості американцям, англійцям і французам... Вони зрозуміють це як нашу слабкість. Крім того, вони зараз загрузли в Єгипті». Москва отримала фактичний «карт-бланш»: світ не міг ефективно реагувати на дві глобальні кризи одночасно, і Угорщина стала жертвою цієї геополітичної кон'юнктури. [18]

Роль ООН у врегулюванні кризи виявилася маргіальною, що продемонструвало інституційну слабкість організації в умовах конфронтації наддержав. 28 жовтня, на прохання західних країн, Рада Безпеки ООН провела екстрене засідання щодо ситуації в Угорщині. Представник СРСР Аркадій Соболев, використовуючи право вето, заблокував будь-які спроби прийняти зобов'язуючу резолюцію, заявивши, що події в Будапешті є «внутрішньою справою» Угорщини, а радянські війська перебувають там законно на запрошення уряду.

Після початку другого радянського вторгнення 4 листопада Рада Безпеки знову виявилася паралізованою. Щоб обійти радянське вето, західні країни

застосували процедуру «Єдність заради миру» і скликали Другу надзвичайну спеціальну сесію Генеральної Асамблеї ООН. Вже 4 листопада було прийнято Резолюцію 1004 (ES-II), яка засуджувала радянську інтервенцію, вимагала негайного виведення військ та допуску спостерігачів ООН. За резолюцію проголосували 50 країн, проти – 8 (соцтабір), утрималися – 15 (переважно арабські країни, вдячні СРСР за підтримку в Суеці). [28]

Проте резолюції Генасамблеї мали лише рекомендаційний характер. СРСР просто проігнорував їх, а новий маріонетковий уряд Кадара відмовився випустити генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда та спостерігачів до країни. Сам Хаммаршельд також став об'єктом критики. Його звинувачували в тому, що він приділяв непропорційно багато уваги врегулюванню Суецької кризи (де він міг реально вплинути на Британію та Францію), залишаючи угорське питання на рівні риторики. Створений пізніше (у 1957 році) Спеціальний комітет ООН з проблеми Угорщини провів колосальну роботу, опитавши сотні свідків і опублікувавши детальну доповідь, яка юридично зафіксувала факт агресії та спростувала радянські міфи. Цей документ став важливою моральною перемогою та інструментом історичної правди, але він з'явився надто пізно, щоб врятувати революцію чи життя її лідерів.

Таким чином, реакція Заходу на події 1956 року стала гірким уроком Realpolitik. Угорська революція потрапила у «мертву зону» міжнародної політики, де ідеали свободи були принесені в жертву ядерній безпеці та союзницьким чварам. [72]

Драматичні події Угорської революції 1956 року стали найсерйознішим випробуванням на міцність для Організації Об'єднаних Націй з моменту її заснування. Світова спільнота, яка покладала надії на ООН як на ефективний інструмент підтримання миру та запобігання агресії, стала свідком повного інституційного паралічу організації перед обличчям дій ядерної наддержави. Історія розгляду «Угорського питання» в стінах штаб-квартири у Нью-Йорку – це хроніка втрачених можливостей, процедурних маневрів та зіткнення міжнародного права з жорсткою реальністю біполярного світу.

Перша спроба міжнародного втручання відбулася 28 жовтня 1956 року, коли за ініціативою США, Великої Британії та Франції було скликано екстрене засідання Ради Безпеки ООН. Західні держави, спираючись на статтю 34 Статуту ООН, вимагали розглянути ситуацію в Угорщині, кваліфікуючи дії радянських військ як іноземну інтервенцію, що загрожує міжнародному миру. Однак вже на цьому етапі виявилася фундаментальна вада в архітектурі безпеки ООН – право вето постійних членів Ради Безпеки. [58]

Представник СРСР Аркадій Соболев обрав тактику агресивного заперечення юрисдикції ООН. Посилаючись на статтю 2 (пункт 7) Статуту, яка забороняє втручання у внутрішні справи держав, він стверджував, що події в Будапешті є виключно внутрішнім конфліктом, а радянські війська діють легітимно на запрошення угорського уряду відповідно до Варшавського договору. Дискусія зайшла в глухий кут ще й тому, що представник Угорщини в ООН Петер Кош, який на той момент ще формально представляв старий режим, підтримав радянську позицію, заявивши, що розгляд питання в ООН є порушенням суверенітету Угорщини. Засідання завершилося безрезультатно, відклавши питання до з'ясування обставин, що дало Москві дорогоцінний час для перегрупування сил. [73]

Кульмінацією дипломатичної драми стало засідання Ради Безпеки в ніч на 4 листопада 1956 року. Воно розпочалося о 3-й годині ночі за нью-йоркським часом, коли в Будапешті вже гриміла канонада операції «Вихор». Атмосфера в залі була надзвичайно напруженою. Представник США Генрі Кебот Лодж зачитав драматичне повідомлення про початок масованого радянського наступу. Саме в цей час до залу надійшла інформація про останнє радіозвернення Імре Надя, в якому він благав світ про допомогу.

Американська делегація внесла проект резолюції, яка засуджувала напад на Угорщину, вимагала негайного припинення вогню та виведення радянських військ. За резолюцію проголосували 9 членів Ради, проти виступив лише один – СРСР (Югославія утрималася). Однак «ні» з боку Радянського Союзу, як постійного члена, означало накладення вето. Рішення було заблоковано.

Аркадій Соболев цинічно заявив, що «радянські війська надають братню допомогу угорському народу в боротьбі з контрреволюцією». Таким чином, Рада Безпеки, головний орган ООН, відповідальний за мир, виявилася нездатною ухвалити жодного зобов'язуючого рішення в момент прямої військової агресії. [74]

Зіткнувшись із паралічем Ради Безпеки, західні дипломати вдалися до процедурного маневру, відомого як «Єдність заради миру» (Uniting for Peace). Ця процедура, розроблена ще під час Корейської війни (резолуція 377 А), дозволяла передати питання на розгляд Генеральної Асамблеї, якщо Рада Безпеки заблокована через вето постійного члена.

Того ж дня, 4 листопада, було скликано Другу надзвичайну спеціальну сесію Генеральної Асамблеї ООН. На відміну від Ради Безпеки, тут право вето не діяло, і рішення приймалися більшістю голосів. Після бурхливих дебатів Асамблея ухвалила історичну Резолюцію 1004 (ES-II). Документ жорстко засуджував радянську інтервенцію, підтверджував право угорського народу на вибір власного уряду та вимагав негайного допуску спостерігачів ООН на територію Угорщини. За резолюцію проголосували 50 держав, проти – 8 (весь соціалістичний блок), утрималися – 15. [75]

Проте тріумф міжнародного права виявився ілюзорним. Резолюції Генеральної Асамблеї мають рекомендаційний, а не обов'язковий характер. У Радянського Союзу не було жодних юридичних зобов'язань виконувати їх, а механізмів примусу ООН не мала. Москва та новостворений маріонетковий уряд Яноша Кадара просто проігнорували вимоги світової спільноти. На запит про в'їзд спостерігачів ООН Будапешт відповів категоричною відмовою, кваліфікуючи це як «втручання у внутрішні справи». Таким чином, попри високу моральну вагу, рішення Генасамблеї не змогли зупинити жодного радянського танка.

Особливу увагу в контексті безпорадності ООН слід приділити позиції Генерального секретаря Дага Хаммаршельда. Його діяльність під час подвійного кризи (Суец та Угорщина) стала об'єктом гострої критики як

сучасників, так і істориків. Хаммаршельда звинувачували у застосуванні подвійних стандартів. У той час як у справі Суецької кризи він діяв рішуче й особисто тиснув на Британію, Францію та Ізраїль, вимагаючи припинення агресії, в угорському питанні його позиція виглядала надміру обережною і пасивною. [43]

Критики вказували на те, що 16 листопада, коли репресії в Угорщині були в розпалі, Генсек полетів до Каїра для врегулювання конфлікту з Насером, замість того щоб спробувати прорватися до Будапешта, як того вимагала резолюція ООН. Така поведінка пояснювалася кількома факторами. По-перше, Хаммаршельд був прагматиком і розумів, що вплинути на демократичні уряди Британії та Франції реально, тоді як вплив на тоталітарний СРСР є мінімальним. По-друге, він перебував під сильним тиском так званої «афро-азійської групи» (майбутнього Руху неприєднання). Для країн, що звільнилися від колоніалізму (наприклад, Індії на чолі з Джавахарлалом Неру), дії Британії та Франції в Єгипті виглядали як рецидив старого імперіалізму, який був для них страшнішим і зрозумілішим злом, ніж радянська інтервенція у Східній Європі. Намагаючись зберегти нейтралітет і не втратити підтримку країн «третього світу», Хаммаршельд фактично пожертвував угорським питанням заради стабільності на Близькому Сході. [13]

Якщо політична та військова реакція Заходу виявилася провальною, то гуманітарна відповідь на угорську трагедію стала прикладом безпрецедентної солідарності вільного світу. Усвідомлюючи свою провину за ненадання військової допомоги, західні країни намагалися компенсувати це масштабною підтримкою жертв агресії.

Після 4 листопада, коли радянські війська почали замикати кільце навколо кордонів, розпочався масовий вихід населення. Люди тікали через заміновані поля, перепливали крижані канали та болота, щоб дістатися Австрії. Символом цієї втечі став міст в Андау – невелика дерев'яна переправа через канал, якою тисячі людей встигли пройти, перш ніж її підірвали радянські солдати. [11]

Австрія, яка лише роком раніше (у 1955) відновила свій суверенітет і проголосила нейтралітет, опинилася у вкрай складному становищі. Прийняття десятків тисяч антирадянськи налаштованих біженців могло спровокувати Москву. Проте уряд у Відні не заклав кордонів. Австрія стала першим прихистком для понад 180 тисяч угорців. Табори для біженців були переповнені, школи та громадські будівлі перетворені на тимчасові притулки.

У відповідь на кризу США та інші західні країни розпочали скоординовану гуманітарну кампанію. Президент Ейзенхауер ініціював операцію «Safe Haven» («Безпечна гавань»). Було прийнято безпрецедентне рішення про спрощення візового режиму: квоти для іммігрантів були скасовані або обійдені через використання статусу «умовно звільнених» (parolee). Віцепрезидент США Річард Ніксон особисто відвідав табори біженців на австрійському кордоні, щоб продемонструвати підтримку. [61]

Результатом цих зусиль стало розселення майже 200 тисяч угорців у 35 країнах світу. США прийняли близько 38 тисяч, Канада – 24 тисячі, Велика Британія – 20 тисяч. Це була не просто гуманітарна акція, а порятунок інтелектуального генофонду нації, адже серед біженців переважали студенти, інженери, лікарі та митці. Для Угорщини це стало національною трагедією «відтоку мізків», але для Заходу інтеграція цих людей стала історією успіху (згадати хоча б Ендрю Гроува, майбутнього засновника Intel, який втік з Угорщини у 1956 році).

Оскільки ООН не змогла зупинити агресію, її головним завданням стало встановлення та фіксація історичної правди. 10 січня 1957 року Генеральна Асамблея своєю резолюцією створила «Спеціальний комітет з проблеми Угорщини». До його складу увійшли представники п'яти держав, географічно віддалених від конфлікту, щоб забезпечити максимальну об'єктивність: Австралії, Цейлону (Шрі-Ланки), Данії, Тунісу та Уругваю. [41]

Робота комітету була ускладнена тим, що уряд Кадара навідріз відмовився допустити його членів до Угорщини. Тому розслідування проводилося за межами країни. Члени комітету опитали 111 свідків у Нью-

Йорку, Женеві, Римі, Відні та Лондоні. Серед опитаних були лідери революції, які змогли втекти (наприклад, Анна Кетлі, міністр в уряді Надя, та генерал Бела Кірай), а також прості студенти, робітники та солдати. Було проаналізовано величезний масив документів: тексти радіопередач, листівки, урядові декрети та радянські заяви.

У червні 1957 року Комітет опублікував свою знамениту Доповідь (документ А/3592). Цей об'ємний текст обсягом у 150 000 слів став нищівним юридичним та моральним вирокком Радянському Союзу. Основні висновки Комітету були однозначними:

- спростування радянської версії: події в Угорщині були не «фашистським заколотом», інспірованим Заходом, а спонтанним національним повстанням.
- всенародний характер: у повстанні брали участь усі верстви населення, включно з робітничим класом, від імені якого нібито діяла комуністична партія.
- факт агресії: дії СРСР були кваліфіковані як збройна інтервенція у внутрішні справи суверенної держави та порушення Статуту ООН.
- нелегітимність уряду Кадара: Було встановлено, що уряд Яноша Кадара не мав підтримки народу на момент приходу до влади і був встановлений виключно завдяки іноземній військовій силі. [5]

Доповідь Спеціального комітету мала колосальний резонанс. Вона була перекладена багатьма мовами і поширена по всьому світу. Хоча цей документ не міг змінити ситуацію «на землі» і повернути свободу Угорщині, він завдав непоправного удару по престижу СРСР. Комуністичні партії Західної Європи (особливо Франції та Італії) після публікації звіту почали стрімко втрачати прихильників та інтелектуалів. Звіт юридично зафіксував правду про 1956 рік, не дозволивши радянській пропаганді переписати історію. У довгостроковій перспективі цей документ став фундаментом для делегітимізації радянського панування у Східній Європі, довівши, що воно тримається не на праві, а на грубій силі. [72]

Підсумовуючи, можна стверджувати, що реакція ООН на події в Угорщині продемонструвала трагічний розрив між високими принципами

міжнародного права та реальною політикою сили. Організація виявилася нездатною захистити жертву агресії, однак через механізми гуманітарної допомоги та розслідування Спеціального комітету світова спільнота змогла врятувати життя тисяч людей і зберегти історичну правду, яка через три десятиліття допомогла Угорщині відновити свою незалежність.

3.2. Наслідки революції 1956 року для міжнародних відносин і розвитку холодної війни

Після придушення Угорської революції 1956 року Кремль дійшов висновку, що будь-які прояви політичної лібералізації в країнах Східної Європи становлять загрозу стабільності радянського впливу. Сам факт того, що уряд Імре Надя оголосив про вихід Угорщини з Варшавського договору, шокував Москву і став сигналом до негайного посилення контролю над усіма союзниками.

Одним із перших напрямків стала жорстка політична інтервенція у діяльність місцевих компартій. У Польщі Москва вимагала від Володимира Гомулки згортання ліберальних реформ і збереження абсолютного контролю партії над державою. У НДР радянське керівництво підтримало посилення авторитарних методів Вальтера Ульбріхта, який після 1956 року ввів додаткові обмеження для робітничих колективів і жорстко придушував будь-які автономні профспілкові ініціативи. [35]

Роль спецслужб у регіоні також була значно розширена. У НДР Міністерство державної безпеки (Штазі) створило одну з наймасштабніших систем стеження в Європі, збільшуючи мережу інформаторів у школах, університетах, редакціях і театрах. У Польщі Управління безпеки розпочало системні операції нагляду за студентами та інтелігенцією, а в Румунії Секурітате перетворилася на інструмент тотального контролю, орієнтуючись на «попередження антисоціалістичних тенденцій», подібних до угорських.

Не менш важливим стало посилення військової присутності. Після 1956 року радянські війська були залишені в Угорщині на постійній основі – з великими гарнізонами в Будапешті, Татабані та Секешфегерварі. У Польщі було збільшено чисельність Північної групи радянських військ, а в Чехословаччині були заздалегідь розроблені механізми оперативного втручання, що пізніше стали основою для вторгнення 1968 року. [37]

СРСР також системно блокував політичні та економічні реформи, які могли послабити контроль КП. У Чехословаччині ще до «Празької весни» були зупинені економічні ініціативи, що пропонували часткове ринкове оновлення планової системи. У Польщі обмежили демократичні кроки після «Польського жовтня», побоюючись повторення угорського сценарію.

Окремим елементом стало ідеологічне домінування. Москва вимагала від усіх соцкраїн прийняти єдине тлумачення угорських подій як «контрреволюції». Позитивні згадки про Імре Надя заборонялися, його ім'я вилучалося з підручників, а будь-які публічні дискусії щодо альтернативних моделей соціалізму придушувалися ще на зародковому рівні.

Таким чином, саме Угорська революція 1956 року стала критичним моментом, який змусив СРСР перейти від відносно контрольованої «союзної системи» до моделі фактичної залежності, де політична, військова та ідеологічна лояльність союзників підтримувалася вкрай жорсткими методами. [24]

Угорська революція 1956 року стала ключовою точкою, коли СРСР сформував принцип, за яким союзні соціалістичні держави не можуть мати повного політичного суверенітету, якщо їхні дії суперечать інтересам Москви. Саме оголошення Імре Надем виходу Угорщини з Варшавського договору та спроба сформувати багатопартійний уряд стали для Кремля доказом, що «національні шляхи до соціалізму» становлять загрозу безпеці всього блоку. Після цих подій у радянських документах з'являється ідея, що СРСР має «історичну відповідальність» втручатися, коли союзники «відхиляються від соціалістичного курсу». [9]

Упродовж другої половини 1950-х і початку 1960-х років цей принцип поступово перетворювався з неофіційної політичної практики у чітко вибудовану доктрину. Москва систематично тиснула на союзні уряди, вимагаючи придушувати будь-які прояви автономії. Наприклад, у 1957–1958 роках керівництво Чехословаччини під тиском Кремля було змушене відмовитися від економічних реформ, які йшли у напрямку децентралізації

планової системи. У Польщі радянські представники вимагали від Гомулки жорсткіше реагувати на студентські протести та «антипартійні тенденції», оскільки в Москві їх розглядали як потенційне повторення угорського сценарію. [64]

У середині 1960-х років СРСР дедалі активніше поширював тезу про те, що «кожна соціалістична країна відповідає не лише перед собою, а перед усім соціалістичним співтовариством». У практиці це означало: суверенітет союзників допускається лише в тій мірі, у якій він не суперечить інтересам Радянського Союзу. Прикладом стала реакція Москви на реформи «економічних модернізаторів» у Чехословаччині: радянські представники відкрито заявляли, що послаблення цензури і спроби створити «соціалізм з людським обличчям» несуть загрозу всьому блоку.

Кульмінацією формування доктрини стала Празька весна 1968 року. Реформи Александра Дубчека, які передбачали свободу слова, економічні зміни та демократизацію політичного життя, були сприйняті в Кремлі як пряме повторення того, що сталося в Угорщині. Вторгнення військ Варшавського договору до Чехословаччини в серпні 1968 року стало практичним затвердженням принципу: якщо соціалістична країна відхиляється від лінії, СРСР має право силою повернути її «на правильний шлях». [20]

Після операції «Дунай» доктрина отримала офіційне оформлення. У промові 1968 року Леонід Брежнєв проголосив, що суверенітет соціалістичних країн «не абсолютний», а «обмежений інтересами соціалізму», і що СРСР залишає за собою право втручання, якщо всередині союзної держави виникає загроза «соціалістичній системі». Міжнародні дослідники вказують, що логічним і концептуальним фундаментом цієї доктрини була саме реакція Кремля на Угорщину 1956 року.

Таким чином, угорські події стали вихідним пунктом для створення принципу «обмеженого суверенітету», який визначав радянську політику щодо Східної Європи до кінця 1980-х років. Доктрина перетворила формальну

союзність у систему політичної залежності, де кожна спроба автономії могла бути придушена силою. [21]

Угорська революція 1956 року стала моментом, який змусив Захід переосмислити власну стратегію в Європі. До 1956 року США офіційно декларували політику «rollback» – відкидання комунізму та «визволення народів Східної Європи». Однак придушення повстання радянською армією показало реальні межі американських можливостей. Коли угорські повстанці просили про військову допомогу, США обмежилися лише дипломатичними заявами та інформаційною підтримкою через «Голос Америки», оскільки не хотіли провокувати пряму війну з СРСР у його сфері впливу. Це продемонструвало, що гасла про «визволення» не мали реального військового наповнення. [19]

Наслідком цього стало стратегічне зміщення американської політики від «rollback» до класичного «containment» – стримування, а не злам комуністичних режимів. Уже в 1957–1958 роках адміністрація Ейзенхауера офіційно відмовилася від активних планів підтримки антикомуністичних повстань у Східній Європі. США більше не розглядали можливість прямої зміни режимів у Польщі, Чехословаччині чи НДР, визнаючи, що будь-які дії проти СРСР у цих країнах можуть спровокувати ядерну ескалацію. Захід зосередився на зміцненні НАТО, технологічній та економічній конкуренції, замість намагання змінювати уряди у радянській зоні.

Реакція інших західних держав також демонструвала обережність. Велика Британія, зайнята Суецькою кризою 1956 року, не могла брати участь у східноєвропейських подіях, а Франція була поглинута війною в Алжирі й також не наважилася на активні кроки щодо Угорщини. Це ще більше закріпило у США та НАТО розуміння: Східна Європа – регіон, де пряма конфронтація з СРСР є неприйнятною. [14]

Угорська революція вплинула навіть на інформаційну політику Заходу. Після 1956 року почалася критика «Радіо Вільна Європа», яке нібито давало угорцям завищені очікування щодо можливості західної допомоги. США були

змушені реформувати інформаційні програми, щоб уникати будь-яких натяків на можливість військової підтримки повстань у соцтаборі [19]. У медіа-нарративах стала домінувати обережність та акцент на довгострокову політичну еволюцію, а не революцію.

У відповідь на провал «активної стратегії» США та їхні союзники вирішили зробити ставку на м'яку силу, культурний вплив і демонстрацію переваг західного способу життя. У 1958 році США провели Американську національну виставку в Москві, яка стала одним із найбільш символічних актів культурної дипломатії холодної війни. Захід прагнув підірвати радянський вплив не через повстання, а через культурні обміни, технологічний розвиток і довготривале інтелектуальне змагання.

У підсумку Угорська революція 1956 року змусила Захід переглянути свої амбіції щодо політичної трансформації Східної Європи. США та НАТО фактично визнали розподіл Європи, зосередившись на стримуванні СРСР, а не на прямому втручанні в його сферу контролю. Від 1956 року політика Заходу стала значно реалістичнішою, прагматичнішою та обережнішою. [57]

Придушення Угорської революції 1956 року стало одним із найсильніших ударів по міжнародному іміджу Радянського Союзу в період холодної війни. Жорстоке використання танків проти демонстрантів, артилерійські обстріли житлових районів Будапешта та тисячі жертв шокували міжнародну спільноту. Генеральна Асамблея ООН ухвалила низку резолюцій із вимогою розслідувати дії СРСР, проте Москва відмовилася допустити комісію та заблокувала будь-яке подальше міжнародне втручання. Це створило образ держави, що ігнорує норми міжнародного права та принципи суверенітету.

Важливим ударом по репутації СРСР стала реакція не лише Заходу, а й країн, які традиційно зберігали нейтральну позицію. Югославія, яка ще в першій половині 1950-х наближалась до Москви, публічно засудила радянське вторгнення, а індійський прем'єр Джавахарлал Неру заявив про «глибоке розчарування діями СРСР» і підтримав право народів на самовизначення. Для Радянського Союзу це означало втрату морального авторитету у русі

неприєднання та серед держав третього світу, де він намагався будувати імідж «антиімперіалістичної сили». [8]

Серйозні наслідки події мали і в Західній Європі. У Франції та Італії значна частина інтелігенції масово виходила з комуністичних партій, оскільки ті відмовилися засудити радянське вторгнення. У Франції у 1956–1957 роках кількість членів КП зменшилася на сотні тисяч, а низка провідних лівих інтелектуалів – серед них Альбер Камю – публічно виступили проти радянської політики. Так виникла тривала «криза європейського комунізму», що підірвала позиції прокомуністичних рухів на континенті.

Не менш важливим фактором іміджевих втрат стала страта Імре Надя у 1958 році, проведена в закритому режимі після дворічного утримання в ув'язненні. Західні уряди, преса та правозахисні організації розцінювали це як політичне вбивство. Газети США, Канади та Західної Європи називали страту «символом тоталітарної жорстокості», що ще більше зміцнило негативний образ СРСР у світі. [12]

Крім того, радянські дії спричинили одну з найбільших гуманітарних криз у Європі після Другої світової війни: понад 200 000 угорців утекли до Австрії, що створило напругу на кордонах і привернуло міжнародну увагу. США, Канада, Велика Британія, Західна Німеччина та інші держави відкрили спеціальні програми прийому біженців, демонструючи гуманність і протиставляючи її радянській жорстокості. Контраст між демократичним прийомом біженців і радянським насильством ще більше погіршив репутацію СРСР.

У підсумку дії Радянського Союзу в Угорщині стали символом репресивного характеру радянської політики. СРСР втратив значну частину свого морального капіталу у світі, а події 1956 року закріпили за ним образ держави, що готова застосовувати силу для утримання влади та придушення національних свобод. [11]

Угорська революція 1956 року спричинила одну з найбільших міграційних криз у післявоєнній Європі. Через масове застосування сили з боку

радянських військ та репресії комуністичного уряду понад 200 000 угорців перетнули кордон з Австрією та Югославією протягом кількох тижнів після придушення повстання. Австрія, яка на той момент ще не оговталася від економічних труднощів періоду відновлення, опинилася перед надзвичайною ситуацією: прикордонні міста не були готові до такого потоку людей, і уряд звернувся по міжнародну допомогу.

ООН оперативно втрутилася у ситуацію. Уже в листопаді 1956 року Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) оголосило про створення спеціальної програми для угорців. Це стало одним із перших великих гуманітарних викликів в історії UNHCR, і саме на угорському кейсі організація вперше відпрацювала модель швидкого переміщення біженців до інших країн. Протягом 1956-1957 років понад 35 держав світу погодилися прийняти тих, хто втікав від радянських репресій. [59]

Найбільший внесок зробили США, Канада, Велика Британія, Швейцарія та Австралія. Канада прийняла близько 37 000 угорців, створивши спеціальні авіамости та програми інтеграції, що стало одним із наймасштабніших гуманітарних жестів у її історії. США відкрили спеціальні імміграційні квоти та прискорену процедуру отримання статусу біженця, яка раніше не застосовувалася до європейців. У Західній Німеччині угорців поселяли у тимчасові табори, де їм надавали медичну, психологічну та правову допомогу.

Гуманітарні наслідки відчувалися не лише за кордоном, а й усередині Угорщини. Після поразки революції тисячі учасників повстання були заарештовані або отримали тривалі терміни ув'язнення. Близько 26 000 людей були переслідувані, а понад 200 страчені, включно з колишнім прем'єром Імре Надем. Це створило атмосферу страху, яка змусила багатьох покинути країну ще довго після завершення активних боїв. Родини розділялися, а велика частина угорської інтелігенції та студентства емігрували, що призвело до «витоку мізків». [22]

Ситуація в Австрії стала одним із найяскравіших прикладів солідарності міжнародної спільноти у період холодної війни. До країни надходили

продовольчі набори, медикаменти та одяг від благодійних організацій США, Канади, Британії та Червоного Хреста. Австрійський уряд офіційно заявив, що без міжнародної підтримки країна не змогла б прийняти таку кількість людей, адже щоденно прибували тисячі біженців.

Угорська криза стала важливою віхою у розвитку міжнародного гуманітарного права. Вона прискорила прийняття нових процедур для біженців у Західній Європі та вплинула на формування політики щодо захисту людей, що тікають від політичних репресій. Кейс 1956 року часто називають першим великим «успішним» випробуванням глобальної системи прийому біженців, коли країни колективно та швидко відреагували на надзвичайну ситуацію.

Таким чином, міграційна та гуманітарна криза, спричинена подіями 1956 року, стала масштабним міжнародним викликом, який змінив не тільки демографічну карту Угорщини, а й підштовхнув світ до створення нових механізмів захисту прав біженців. [71]

Придушення Угорської революції 1956 року стало одним із моментів, який суттєво загострив глобальне протистояння між СРСР і Заходом. Для США та НАТО радянське вторгнення в Будапешт підтвердило, що СРСР готовий застосовувати масовану військову силу для утримання контролю над Східною Європою. У Вашингтоні це трактували як сигнал про можливе розширення радянського впливу та потенційну готовність застосовувати силу і поза власною сферою впливу. Внаслідок цього західні аналітики почали говорити про «новий етап радянської експансії», що вимагав посилення оборонних структур НАТО.

Події в Угорщині також вплинули на військове планування Заходу. У 1957 році Сполучені Штати ухвалили «Доктрину Ейзенхауера», яка передбачала розширення військової присутності США на Близькому Сході, щоб стримати можливий радянський вплив у регіоні. Хоча доктрина була офіційно спрямована проти «комуністичної загрози», її ухвалення напяму пов'язують із жорсткою реакцією СРСР в Угорщині, яка продемонструвала небажання Москви відступати перед міжнародним тиском. [68]

Значно зросла увага Заходу до перевооруження та зміцнення НАТО. У відповідь на угорські події країни Західної Європи збільшили оборонні бюджети, а США активізували розміщення ядерних сил у Європі, зокрема тактичних ракет «Юпітер» та «Тор» у Великій Британії, Італії та Туреччині. Це сприяло подальшому розкручуванню гонки озброєнь, яка стала основною характеристикою холодної війни наприкінці 1950-х.

Радянська реакція на події в Угорщині також привела до внутрішніх змін у СРСР, які ще більше підсилювали конфронтацію. Після 1956 року в Москві посилилася позиція «яструбів» – прихильників жорсткої лінії у зовнішній політиці. Кремль активізував пропагандистську кампанію проти США, зображуючи їх як державу, що нібито «підбурила угорську контрреволюцію», що зробило радянську риторику значно агресивнішою. Таким чином, СРСР і США фактично перейшли у фазу взаємних звинувачень та ескалацій.

Паралельно Угорська революція посилила недовіру між блоками. Для СРСР події 1956 року стали підтвердженням, що будь-які послаблення можуть призвести до розпаду союзницької системи, тому Кремль зайняв значно жорсткіші позиції у всіх переговорах з НАТО. На Женевських переговорах 1958 року радянські представники демонстрували небажання йти на компроміс щодо контролю над озброєннями, аргументуючи це потребою гарантувати «стабільність соціалістичного табору». [2]

Захід, у свою чергу, дедалі менше вірив у можливість мирної дестабілізації радянського блоку. Після 1956 року США офіційно відмовилися від ідеї «визволення Східної Європи» і зробили ставку на довгострокову стратегічну конкуренцію – технологічну, економічну та військову. Цей розворот політики став однією з причин посилення конфронтації, що призвела до Берлінської кризи 1958–1961 років.

У підсумку Угорська революція не лише погіршила відносини між блоками, а й стала каталізатором нової хвилі глобальної напруги, що визначила динаміку холодної війни на кінець 1950-х – початок 1960-х років.

Події в Угорщині 1956 року стали сильним стимулом для національних і антикомуністичних рухів у всій Східній Європі. Хоча революція була придушена, її приклад показав народам соцтабору, що опір радянській політиці можливий, а тоталітарна система – вразлива. Уже у другій половині 1950-х – на початку 1960-х років угорський досвід став важливим моральним орієнтиром для інших опозиційних середовищ. [3]

У Польщі події 1956 року мали подвійний ефект. З одного боку, вони підштовхнули робітників до створення більш організованих форм протесту, що пізніше стало основою для рухів 1968 та 1970 років. Польські студенти під час протестів 1968 року прямо посилалися на угорський досвід як приклад боротьби проти цензури та політичного контролю, а частина опозиційних листівок містила відсилання до подій у Будапешті. З іншого боку, польська влада після 1956 року діяла значно обережніше, побоюючись повторення угорського сценарію, що сприяло розвитку напівлегальних дискусійних груп.

Сильний вплив Угорська революція мала і на Чехословаччину. Багато з інтелектуалів та реформаторів, які пізніше стали рушійною силою Празької весни 1968 року, розглядали події 1956 року як доказ того, що «догматичний соціалізм» приречений. Чехословацькі економісти (наприклад, Ota Šik) посилалися на угорський приклад як на попередження про необхідність реформ, щоб уникнути вибуху невдоволення. Рух 1968 року прямо спирався на ідею, що система потребує лібералізації, а Угорщина показала небезпеку її відсутності. [1]

У Югославії, яка формально не входила до Варшавського договору, Угорська революція посилила антирадянські настрої. Тіто відкрито підтримав право угорців на самовизначення, а місцеві національні рухи (зокрема хорватські та словенські інтелектуали) використовували угорський кейс для аргументації проти централізації в межах югославської федерації.

У балтійських республіках СРСР – Литві, Латвії та Естонії – пам'ять про Угорщину стала важливою частиною дисидентської культури. Незважаючи на сувору цензуру, інформація про події 1956 року циркулювала нелегально. У

литовському підпільному русі 1960-х років угорський спротив часто називали «символом європейського прагнення до свободи», а частина дисидентів посилювалася на нього в самвидаві. [54]

Навіть у самому СРСР угорські події сприяли формуванню раннього дисидентського руху. Молоді інтелігенти, такі як Олександр Солженіцин, Андрій Сахаров та Юрій Галансков, сприйняли події як доказ того, що радянська система здатна придушувати свободу ціною тисяч життів. У самвидаві 1960-х років Угорську революцію називали «моральною межею», після якої віра в «гуманний соціалізм» остаточно зникла. Це сприяло зростанню правозахисного руху в СРСР.

Таким чином, хоча революція 1956 року була військово придушена, її символічний вплив виявився значно сильнішим: вона надихнула опозиційні рухи, зміцнила переконання в необхідності реформ і стала моральним прецедентом для наступних хвиль спротиву радянському пануванню. [50]

ВИСНОВКИ

Проведене у магістерській роботі комплексне дослідження Угорської революції 1956 року, передумов її виникнення, перебігу та міжнародних наслідків дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків, що розкривають сутність цього історичного феномену.

По-перше, з'ясовано, що революційний вибух восени 1956 року не був випадковим чи інспірованим ззовні явищем, як це намагалася представити радянська історіографія. Він став закономірним наслідком глибокої системної кризи сталіністської моделі соціалізму, нав'язаної Угорщині після Другої світової війни. Режим Матяша Ракоші, що характеризувався сліпим копіюванням радянського досвіду, форсованою індустріалізацією без належної ресурсної бази та масовим терором проти власного населення, призвів до повної делегітимізації влади. Дослідження показало, що ключовим фактором дестабілізації став внутрішньопартійний розкол між групою догматиків (Ракоші, Гере) та реформаторським крилом Імре Надя. Період першого прем'єрства Надя (1953-1955) заклав у суспільну свідомість очікування змін та «соціалізму з людським обличчям». Відтак, повернення до жорсткого курсу у 1955 році сприймалося суспільством не як норма, а як узурпація, що й створило революційну ситуацію.

По-друге, аналіз ролі інтелектуальних кіл та студентства довів, що саме вони виступили каталізатором протестних настроїв, зруйнувавши «стіну мовчання» навколо злочинів режиму. Діяльність «Гуртка Петфі» та Союзу письменників продемонструвала, що в тоталітарній державі слово правди стає політичною зброєю. Однак вирішальним зовнішнім імпульсом став «Польський жовтень». Успіх польських реформаторів у мирному відстоюванні національних інтересів перед Москвою створив у угорців ілюзію можливості аналогічного сценарію. Ця віра в мирний шлях трансформації була домінуючою аж до перших пострілів біля будівлі Радіо 23 жовтня.

По-третє, детальна реконструкція подій 23 жовтня – 4 листопада 1956 року дозволила виявити унікальну особливість Угорської революції – феноменальну здатність суспільства до самоорганізації в умовах повного паралічу центральної влади. За лічені дні в країні сформувалася мережа Революційних робітничих рад та місцевих національних комітетів, які перебравали на себе функції управління. Цей факт повністю спростовує радянський міф про «буржуазно-фашистський» характер повстання, оскільки його рушійною силою був саме робітничий клас, який вимагав не реставрації капіталізму, а національного суверенітету та демократичного управління виробництвом. Okремо варто відзначити трагічну еволюцію поглядів Імре Надя. Дослідження показало, як під тиском обставин він пройшов шлях від обережного партійного функціонера, який закликав скласти зброю, до національного лідера, що наважився на безпрецедентний крок – оголошення нейтралітету та вихід з Варшавського договору. Його моральний вибір залишитися з народом до кінця, попри неминучу поразку, перетворив його на символ угорської незалежності.

По-четверте, аналіз радянської військової інтервенції свідчить про те, що вона мала характер спланованої каральної операції, яка еволюціонувала від залякування (24-28 жовтня) до тотального знищення (операція «Вихор» 4 листопада). Дії радянського керівництва характеризувалися підступністю та порушенням норм міжнародного права, яскравим прикладом чого став арешт угорської делегації на чолі з міністром оборони Палом Малетером під час офіційних переговорів. Москва використала фактор часу та дипломатичну дезінформацію (місію Ю. Андропова), щоб приспати пильність уряду Надя та підготувати плацдарм для вторгнення. Жорстокість придушення революції, що супроводжувалася масованими артилерійськими обстрілами Будапешта та тисячами жертв серед цивільного населення, остаточно дискредитувала СРСР в очах світової громадськості та призвела до кризи комуністичного руху на Заході.

По-п'яте, одним із ключових висновків роботи є оцінка реакції світового співтовариства. Дослідження підтвердило тезу про «зраду Заходу». Політика США, яка на словах (через радіо «Вільна Європа») заохочувала народи Східної Європи до повстання («доктрина звільнення»), на практиці виявилася політикою невтручання. Адміністрація Ейзенхауера, керуючись страхом перед ядерною війною, фактично визнала право СРСР на зону впливу, встановлену в Ялті. Ситуацію фатально ускладнила Суецька криза, яка розколола єдність НАТО (США виступили проти дій Великої Британії та Франції в Єгипті), що дало Микиті Хрущову «карт-бланш» на дії в Угорщині. Безпорадність Організації Об'єднаних Націй у цій ситуації стала діагнозом для всієї системи міжнародної безпеки. Попри прийняття Генеральною Асамблеєю низки резолюцій із засудженням радянської агресії, механізм права вето в Раді Безпеки заблокував будь-які реальні дії. Угорська криза показала, що міжнародні інституції є неефективними в конфліктах, де агресором виступає одна з наддержав-засновників ООН.

По-шосте, наслідки революції для самої Угорщини мали двоїстий характер. У короткостроковій перспективі країна пережила національну катастрофу: загибель тисяч людей, еміграцію 200 тисяч громадян (втрату інтелектуальної еліти) та період жорстоких репресій. Страта Імре Надя та його соратників стала актом показової помсти. Однак у довгостроковій перспективі режим Яноша Кадара, усвідомлюючи неможливість правління виключно методами терору, був змушений піти на унікальний суспільний компроміс. Феномен «гуляш-комунізму» став прямою, хоч і відкладеною, перемогою революції 1956 року. Влада фактично купувала політичну лояльність населення в обмін на підвищення життєвих стандартів та невтручання у приватне життя. Угорщина стала «найвеселішим баракком» у соцтаборі, де рівень особистих свобод був значно вищим, ніж у сусідів. Втім, цей компроміс базувався на «колективній амнезії» та табуізуванні пам'яті про 1956 рік, що створило глибоку моральну травму в суспільстві, яку вдалося почати лікувати лише після перепоховання Імре Надя у 1989 році.

Насамкінець, екстраполюючи історичний досвід 1956 року на сучасні реалії, можна провести чіткі паралелі з агресивною політикою Російської Федерації проти України. Сценарій, відпрацьований Москвою в Будапешті, застосовується і сьогодні:

- Створення маріонеткових квазіурядів: «Революційний робітничо-селянський уряд» Кадара, створений на території СРСР для легітимізації вторгнення, є історичним прототипом окупаційних адміністрацій на Донбасі чи спроб створити колабораційні уряди в Україні у 2022 році.
- Інформаційна війна: Використання термінів «фашисти», «погромники», «контрреволюціонери» щодо угорських повстанців у 1956 році є тотожним сучасній російській пропаганді про «нацистів» в Україні. Мета залишається незмінною – дегуманізація опонента для виправдання насильства.
- Ігнорування суверенітету: Як і в 1956 році, Москва відмовляє сусіднім країнам у праві на самостійний геополітичний вибір (нейтралітет або вступ до західних альянсів), вважаючи їх зоною своїх виключних інтересів.

Однак, на відміну від 1956 року, сучасна реакція демократичного світу зазнала еволюції. Якщо Будапешт був залишений напризволяще, то сьогоднішня консолідована підтримка України свідчить про те, що Захід засвоїв уроки історії: політика умиротворення агресора та розподілу сфер впливу не гарантує стабільності, а лише заохочує тиранію до подальшої експансії.

Таким чином, Угорська революція 1956 року, попри свою військову поразку, здобула моральну перемогу історичного масштабу. Вона завдала непоправного удару по ідеології комунізму, розвінчала міф про «добровільну» єдність радянського блоку і засіяла зерна свободи, які проросли під час «Осені народів» 1989 року. Пам'ять про 1956 рік залишається нагадуванням про те, що прагнення народу до свободи неможливо знищити танками, а тоталітарні режими, позбавлені легітимності, приречені на історичний крах.

Список використаних джерел та літератури

1. **Бруз В. С.** *Організація Об'єднаних Націй у системі міжнародних відносин*. Київ: Либідь, 1995.
2. **Віднянський С. В., Мартинов А. Ю.** *Об'єднана Європа: від мрії до реальності*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009.
3. **Віднянський С. В.** *Країни Центрально-Східної Європи: від «народної демократії» до євроатлантичної інтеграції*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012.
4. **Газін В. П., Копилов С. А.** *Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2002 рр.* Київ: Либідь, 2004.
5. **Гетьманчук М. П.** *Історія міжнародних відносин (1945–2000-ті роки)*. Львів: Каменяр, 2008.
6. **Каламанян А. В.** *Організація Об'єднаних Націй і питання збереження миру*. Київ: Наукова думка, 2006.
7. **Король І. Ф.** *Історія країн Центрально-Східної Європи у новий та новітній час*. Київ: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2018.
8. **Космина В. Г.** «Угорська революція 1956 року в контексті міжнародних відносин». *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, вип. 12, 2005.
9. **Ткаченко В. М.** *Україна – Угорщина: 1956 рік. (Спроба історико-політологічного аналізу)*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2006.
10. **Ткаченко В. М.** «Події 1956 року в Угорщині та їхній відгомін в Україні». *Український історичний журнал*, № 6, 2006.
11. **Шваб А. Г.** *Еміграційна політика Угорщини (1956–1989 рр.)*. Луцьк: Вежа, 2012.
12. **Яжборовська І. С.** *Тоталітаризм, голокост і демократія: уроки історії*. Київ: Стилос, 2008.
13. **Arendt, Hannah.** *Die Ungarische Revolution und der totalitäre Imperialismus*. Munich: Piper, 1958.
14. **Békés, Csaba.** *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2013.
15. **Benczes, István.** “The Economic Road to the 1956 Revolution.” *Hungarian Studies Review*, 2006.
16. **Borhi, László.** “Containment, Rollback, Liberation or Inaction? U.S. Policy and Eastern Europe in the 1950s.” *Journal of Cold War Studies*, vol. 1, no. 3 (1999).
17. **Borhi, László.** *Hungary in the Cold War, 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*. Budapest/New York: CEU Press, 2004.
18. **Csicsery-Rónay, István.** “UN Actions During the 1956 Hungarian Revolution.” *East European Quarterly*, 1968.
19. **Cull, Nicholas J.** *The Cold War and the United States Information Agency*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

20. **Davies, Norman.** *God's Playground: A History of Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
21. **Deletant, Dennis.** *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1995.
22. **Dimić, Ljubodrag.** *Yugoslavia and the Hungarian Revolution of 1956*. Belgrade: University of Belgrade Press.
23. **Eisenhower, Dwight D.** *Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower, 1953–1956*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
24. **Eörsi, László.** *The Corvin Passage 1956*. Budapest: 1956 Institute, 2006.
25. **Eörsi, László.** *The Mansfeld Case*. Budapest: 1956 Institute.
26. **Foreign Relations of the United States (FRUS).** *Volumes on Eastern Europe, 1955–1957*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
27. **Frank, Matthew.** *Making Minorities History: Population Transfer in Twentieth-Century Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
28. **Freedman, Lawrence.** *The Evolution of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan, 2003.
29. **Gaddis, John Lewis.** *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
30. **Gaddis, John Lewis.** *The Cold War: A New History*. London: Penguin, 2005.
31. **Galbraith, John Kenneth.** *A Journey Through Economic Time*. Boston: Houghton Mifflin, 1994.
32. **Gati, Charles.** *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*. Stanford: Stanford University Press, 2006.
33. **Granville, Johanna.** *The First Domino: International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956*. College Station: Texas A&M University Press, 2004.
34. **Györkei, Jenő; Horváth, Miklós.** *Soviet Military Intervention in Hungary, 1956*. Budapest: Central European University Press, 1999.
35. **Harrison, Hope.** *Driving the Soviets up the Wall: Soviet–East German Relations, 1953–1961*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
36. **Haslam, Jonathan.** *Russia's Cold War: From the October Revolution to the Fall of the Wall*. New Haven: Yale University Press, 2011.
37. **Heimann, Mary.** *Czechoslovakia: The State That Failed*. New Haven: Yale University Press, 2009.
38. **Heller, Andor.** *No More Comrades*. Chicago: Henry Regnery Company, 1957.
39. **Johnson, A. Ross.** *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Stanford: Stanford University Press, 2010.
40. **Judt, Tony.** *Postwar: A History of Europe Since 1945*. London: Penguin Books, 2005.
41. **Kenez, Peter.** “The Hungarian Revolution and the United Nations.” *Journal of Contemporary History*.
42. **Kenney, Pdraic.** *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton: Princeton University Press, 2002.

43. **Kenney, Padraic.** *Rebuilding Poland: Workers and Communists, 1945–1950.* Ithaca: Cornell University Press, 1997.
44. **Kissinger, Henry.** *Diplomacy.* New York: Simon & Schuster, 1994.
45. **Koehler, John O.** *Stasi: The Untold Story of the East German Secret Police.* Westview Press, 1999.
46. **Kontler, László.** *A History of Hungary: Millennium in Central Europe.* London: Palgrave Macmillan, 2002.
47. **Kornai, János.** *The Socialist System: The Political Economy of Communism.* Princeton: Princeton University Press, 1992.
48. **Kramer, Mark.** “The Hungarian Revolution and Workers’ Councils.” *Journal of Cold War Studies.*
49. **Kramer, Mark.** “The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: New Archival Evidence.” *Journal of Contemporary History*, vol. 33, no. 2 (1998).
50. **Lampe, John.** *Balkans into Southeastern Europe: A Century of War and Transition.* London: Palgrave Macmillan, 2006.
51. **Leffler, Melvyn P.** *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War.* New York: Hill and Wang, 2007.
52. **Lendvai, Paul.** *Hungary: The Art of Survival.* London: I.B. Tauris, 2003.
53. **Lendvai, Paul.** *One Day That Shook the Communist World: The 1956 Hungarian Uprising and Its Legacy.* Princeton: Princeton University Press, 2008.
54. **Lieven, Anatol.** *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence.* New Haven: Yale University Press, 1993.
55. **Lomax, Bill.** *Hungary 1956.* London: Allison & Busby, 1976.
56. **Lukacs, John.** *Budapest 1900–2000: A Historical Portrait.* New Haven: Yale University Press, 2000.
57. **Marchio, James.** “The Planning of Cold War Radio Broadcasting.” *Journal of Cold War Studies.*
58. **Michener, James A.** *The Bridge at Andau.* New York: Random House, 1957.
59. **Miller, Roger G.** *Hungarian Refugees in Canada: The 1956 Crisis.* Ottawa: Canadian Historical Association, 2000.
60. **Ouimet, Matthew J.** *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.
61. **Radio Free Europe.** “Broadcast Records.” Hoover Institution Archives.
62. **Rainer, M. János.** *Imre Nagy: A Political Biography.* London: I.B. Tauris, 2009.
63. **Rainer, M. János.** *The New Course in Hungary in 1953.* Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center, 2002.
64. **Ramet, Sabrina P.** *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005.* Bloomington: Indiana University Press, 2006.
65. **Records of the ÁVH (State Protection Authority).** Published in post-1990 archival collections.

66. **Romsics, Ignác.** *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina / CEU Press, 1999.
67. **Rubenstein, Joshua.** *Soviet Dissidents: Their Struggle for Human Rights*. New York: Norton, 1980.
68. **Sashalmi, Endre.** “The United Nations and the Hungarian Revolution of 1956.” *Hungarian Studies Review*, 2006.
69. **Sebestyen, Victor.** *Twelve Days: The Story of the 1956 Hungarian Revolution*. New York: Pantheon, 2006.
70. **Stark, Tamás.** *Hungary’s Human Losses in World War II and the 1956 Revolution*. Uppsala: Uppsala University, 2016.
71. **Swain, Nigel.** “Agriculture and the Hungarian State 1945–1956.” *The Slavonic and East European Review*, vol. 74, no. 1 (1996).
72. **United Nations General Assembly.** *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary, A/3592*. New York: UN, 1957.
73. **United Nations General Assembly.** *Resolutions 1004, 1125, 1132 (1956–1957)*.
74. **Williams, Kieran.** *The Prague Spring and Its Aftermath*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
75. **Wolfe, Thomas.** *The Geneva Conferences and Cold War Diplomacy*. Stanford: Stanford University Press.